

יד ושם-קובץ מחקרים ל"ז 1

יד ושם-קובץ מחקרים הוא כתב עת מדעי המוקדש לבדיקה רבת פנים וממצה של השואה.

שורה ארוכה של מאמרים חדשניים ומעוררי מחשבה, פרי עטם של טובי החוקרים וההוגים בעולם בתחום המחקר על השואה, מאפיינים את יד ושם-קובץ מחקרים מאז היווסדו בשנת 1957. הקובץ משמש במה לריונים מדעיים ולחילופי דעות בקשת רחבה של תחומים, כגון: היסטוריה, פילוסופיה והגות, ספרות, מדעי החברה ועוד.

השואה מוסיפה לענזע את יסודות הציוויליזציה המודרנית ולהעסיק חוקרים, מחנכים וציבור רחב ברחבי תבל, ולפיכך אנו מחויבים להמשך החקר וההתמודדות עם השבר הנורא הזה בתולדות העם היהודי והאנושות כולה.

הודות ל”משכילים” במשך אלפיים שנה עשתה
האנושות את הרע, אך חלקה כבוד לטוב.
ג’וליאן בנדה, בגידת האינטלקטואלים

במרכזו של מאמר זה עומדים פרופ’ פאול ארנסט קאהלה (Paul Ernst Kahle) ולאה גולדברג – מורה ותלמידתו. קאהלה היה מנחה הדוקטורט שהשלימה גולדברג באוניברסיטת בון בשנת 1934. בעולמה היה לו גם תפקיד סמלי: לנוכח דמותו המקצועית והווייתו האנושית, כפי שהבינה והפנימה וכפי שנחקקה בזיכרונה, גיבשה גולדברג את עמדתה העקרונית על מחויבותו המוסרית של איש הרוח במשטר של עריצות. נושא זה העסיק אותה רבות בכתיבתה המסאית, וגולדברג קנתה לעצמה בתחום הזה מעמד של בת סמכא.

גולדברג למדה במחיצתו של קאהלה מאביב 1932 עד קיץ 1933, ועד סוף שנת 1935 ניהלה עמו קשר מכתבים רצוף. בשנים 1935–1945 נותק הקשר ביניהם, ועל הקורות אותה למדה גולדברג ממרחק ובאופן מקוטע. עם תום המלחמה חודש הקשר בין השניים. השנים הללו תוחמות את מסגרת הזמן שהמאמר דן בה. הנתק בן העשור בין השניים איננו מאפשר כתיבתו של סיפור רצוף. מטבע הדברים זה סיפורם של שני אנשים, איש-איש ומסלול חייו. המאמר עוקב אחר מפגשיהם, אך בה בעת גם אחר דרכיהם השונות באשר לסוגיות של עריצות ואתיקה. המאמר יבקש להצביע על התובנות שגיבשה גולדברג במחיצתו של קאהלה, תובנות שליוו אותה כל חייה והשפיעו בבירור על האתיקה שלה כיוצרת וכאדם, על תוקפן ההיסטורי של אותן תובנות ועל העקיבות שהפגינה בסוגיות מרכזיות בשעה שנותרה נאמנה לרשמים ולהשקפות בסיסיות שרכשה בשנים המעצבות של לימודיה בגרמניה.

1 כתיבתו של מאמר זה הסתייעה בעת שהותי כעמיתת מחקר בכירה במכון הבינלאומי לחקר השואה ביד ושם בחודש 2007–2008. תודתי למכון ליאו בק בירושלים על מימון איסוף החומר התיעודי ולמר גרעון טיקוטצקי על הסיוע המחקרי.

שנות החניכות

פרופ’ פאול ארנסט קאהלה שעמד בראש הסמינר האוריינטלי באוניברסיטת בון – אבן שואבת לתלמידים ולחוקרים מקצווי תבל – היה הסיבה המובהקת שבעטייה הגיעה לאה גולדברג למוסד זה. זו הייתה התחנה השלישית והאחרונה במסלול השכלתה הגבוהה. קדמו לה שתי שנות לימוד באוניברסיטת קובנה ושנה וחצי של לימודי מאגיסטר באוניברסיטת פרידריך וילהלם שבברלין. כשהגיעה גולדברג באביב 1932 לבון והיא בת 21, היה קאהלה, יליד 1875, כמעט בן 60 ועמד בשיא הצלחתו ופריחתו המקצועית. הוא היה מנהל הסמינר האוריינטלי בבון זה כעשור, יושב ראש האגודה המקצועית הגרמנית לחקר המזרח (Die morgenländische Gesellschaft), ובתפקיד העורך הראשי של כתב העת שלה היה באותה עת קרוב לוודאי הבלשן השמי החשוב ביותר בגרמניה.² אל הביוגרפיה המדעית המרשימה ואל רשימת גילוייו המחקריים יוצרי הפרדיגמה ומשניה שרשם קאהלה על שמו,³ נלווה מהלך חיים לא שגרתי. קאהלה וגולדברג נולדו בהפרש של כ-40 שנה באותו חבל ארץ – פרוסיה המזרחית. ילדותו ונעוריו של קאהלה עברו עליו בפרובינציות המזרחיות של גרמניה – בהוהנשטיין (Hohenstein) שבה נולד ובדנציג שבה גדל. אחרי מסלול לימודים אוניברסיטאיים במרבורג, בהאלה (Halle) ובברלין, נשתנו חייו של קאהלה: הוא מונה לכומר פרוטסטנטי בבראילה (Braila) שברומניה למשך תקופה קצרה, ומשם עבר לקהיר ושימש בה במשך כשש שנים ראש הקהילה הפרוטסטנטית, כומר ומנהל בית-הספר. תחנתו הבאה הייתה ירושלים, ובה שהה כשנה במכון הארכאולוגי הגרמני שבעיר. היכרותו הבלתי אמצעית עם מחוזות מחקרו הבדילה אותו מרוב חוקרי המזרח הגרמנים.⁴

עד מהרה רכש לעצמו קאהלה מעמד מרכזי בבלשנות השמית בכלל, ובתחום חקר המקרא והדקדוק העברי בפרט היה מעמדו בלתי מעורער.⁵ על בסיס חקר גניזת קהיר המצויה בקמברידג’ וחקר נוסח כתב יד המצוי בספרייה הציבורית בלנינגרד הצליח קאהלה לערער על קדמוניותו של נוסח חכמי המסורה הטבריינים – משפחת בן-אשר – מן המאה התשיעית. בכליה

2 בהספר לקאהלה בכתב העת של האקדמיה הבריטית למדעים כונה קאהלה ה”doyen... European Orientalism”, ראו Matthew Black, “Paul Ernst Kahle 1875–1965,” *Proceedings of the British Academy*, vol. 51 (1966), pp. 486–495, 494.

3 לימים, ובעיקר לאחר גילוי מגילות קומראן, הופרך חלק מהנחותיו, אולם מחקרו עודו משמש אבן דרך בחקר המקרא. ראו עמנואל טוב, *ביקורת נוסח המקרא: פוקי מבוא*, מוסד ביאליק, ירושלים 1997, עמ’ 123–158, בעיקר עמ’ 129 ו-148.

4 H. S. Nyberg, “Paul Kahle,” in Matthew Black and Georg Fohrer, eds., *In Memoriam Paul Kahle* (Berlin: Verlag Alfred Töpelmann, 1968), pp. 1–2.

5 על חידושיו של קאהלה ראו גצל קרסל, “על נוסח ספרי המקרא”, *גליונות* ל (1953), עמ’ 32–40; Black, “Paul Ernst Kahle,” pp. 486–495; Henry Wassermann, *False Start. Jewish Studies at German Universities during the Weimar Republic* (New York: Humanity Books, 2003), pp. 203–234.

של הבלשנות ההשוואתית הצליח קאהלה להוכיח כי נוסח בן-אשר שהוכר במשך מאות בשנים כנוסח ראשוני מובהק (ובעיני מאמינים – כנוסח הר סיני) אינו אלא אנכרוניזם. הוא הוכיח כי משפחת בן-אשר יצרה וניסחה כללי דקדוק וניקוד ולאורם שינתה והאחידה את נוסחי המקרא הקדומים. למעשה משפחת בן-אשר שכתבה את הכתבים הקדומים על-פי שיטת הניקוד וההגייה שהייתה נהוגה בתקופתה. קאהלה יצר אסכולה מחקרית שלמה ששמה לעצמה למטרה לשחזר את העברית שקדמה למסורה. בתוך כך השקיע קאהלה מאמצים מחקריים בשחזור נוסח בן-אשר המקורי. הנוסח הזה שובש אף הוא במשך מאות שנים והונצח בשיבושיו עם הדפסתה של מהדורת התנ"ך של יעקב בן-חיים בשנים 1524–1525. מהדורת התנ"ך שהוציא קאהלה עם רודולף קיטל (*Biblia Hebraica* – Rudolf Kittel) נסמכה על כתב היד שאיתו בספרייה הציבורית בלינינגרד ושזיהה כנוסח הקדום ביותר של בן-אשר. המהדורה של קיטל וקאהלה הייתה למעשה לגרסה הסמכותית הראשונה של נוסח בן-אשר מאז מהדורת הדפוס של בן-חיים שראתה אור 400 שנים קודם לכן ושימשה, משעה שהושלמה בשנת 1937, ציון דרך וטקסט יסוד בחקר המקרא.

מעבר לפן העמלני ולהתמסרות לפרטים ולפרטי הפרטים ומעבר לעבודה המחקרית הקשה שקאהלה היה שקוע בה עד צוואר, זימנו לו חייו תגליות של ממש – בשל אישיותו, בשל קרבתו הבלתי אמצעית למקורות מחקרו וגם בזכות מזלו הטוב. בזכות שהותו במצרים התוודע אל בית הכנסת בן עזרא בפוסטט (*Fostat*) שבקהיר העתיקה, ומשם הייתה קצרה דרכו אל אוספי הגניזה הנדירים שהתגלו שם והועברו לקמברידג' ובדיעבד פרנסו את עבודתו המחקרית כל חייו. כשעשה בקהיר התוודע גם אל הערבית והאסלאם והחל להתעניין במסורות עממיות. בפריטים שרכש ואסף באותה תקופה היו דמויות של משחק צלליות מן המאה החמש-עשרה העתידות אף הן להתגלות כאוצר מחקרי בלום. גילוי אחר, מאוחר יותר, התרחש אף הוא באקראי, כשמצא במקרה באיסטנבול בשנת 1929 את אחד מחלקיה של המפה שהנחתה את קולומבוס בגילוי אמריקה ואשר העביר האדמירל פירי רייס (*Piri Reis*) לסולטאן סאלים הראשון בשנת 1517.⁶

עבודתה של גולדברג לצדו של קאהלה הייתה עבודה עמלנית צרופה, "עבודה לבורטורית", במושגים שתטבע לימים, ואליהם נשוב בהמשך. קאהלה הוא אשר בחר עבורה את נושא הדוקטורט והעמיד לרשותה את המקורות הנחוצים. כך נהגו באותם ימים, על אחת כמה וכמה כשהיה המנחה בעל שיעור קומה כקאהלה. הבנתו והכרתו את התחום היו מוחלטות ומשום כך

6 גולדברג מתייחסת למפה זו ברומן **מכתבים מנסיעה מדומה**. בעדות שלה כאילו ראתה מפה זו יש כמובן להטיל ספק כלשהו, כמו בכל רשמיה מן המקומות שכן רגלה לא דרכה בהם. לאה גולדברג, **מכתבים מנסיעה מדומה**, ספרית פועלים, תל אביב 2007, עמ' 117.
על משמעותה של המפה ראו: Dan Diner, *Versiegelte Zeit. Über den Stillstand in der islamischen Welt* (Berlin: Propyläen, 2005), p. 154

ידע לאתר את חוליות הידע החסרות במתווה הכללי ולהפקיד את תלמידיו על השלמתן. על כך נוספה נגישותו למקורות: רבים מהם ראה במו עיניו בספריות ובארכיונים ברחבי אירופה, אסף אותם וטרח להביאם לבון ולהעבירם לידי תלמידיו. עבור גולדברג זו הייתה ודאי הפעם הראשונה (ולמעשה היחידה) שזכתה להנחיה קפדנית מסוג זה בצמידות מוחלטת לחוקר בעל שיעור קומה. הסמיכות והתלות יצרו מטבע הדברים רגשות מעורבים והובילו במהלך החודשים הראשונים בבון ליחס הנע ונד בין הערצה לבין בוז קל. "האהבה האחרונה שלי", כך דיווחה גולדברג על יחסה לפרופ' קאהלה במכתב שכתבה לידידה קרובה בחודש הראשון ללימודיה בסמינר האוריינטלי, כשהיא מתפעמת מן התערובת של מחויבות מקצועית ויחס אישי של קאהלה, "פה כל סטודנט מוציא את שמו ממש באיזה חרדת קודש".⁷ התלהבות ראשונית זו הצטננה במהרה, כשכתבה לאחר שבועות מספר: "לדאוני היתה ההתפעלות הראשונית שלי קצת 'התפעלות עגלים' – קלה אינו כוכב כזה, אלא שללמוד אפשר פה הרבה".⁸ אלו היו תגובות ילדותיות משהו של דוקטורנטית בת 21. אט-אט חלפה נימה זו, ויחסה של גולדברג לקאהלה התייצב, אך עדיין עמד בעינו המתח בין קפדנותו לחפזונה.

קאהלה היה החוקר שבמחיצתו למדה גולדברג מדע מהו. הכשרתה התרחשה בצמידות ובכפיפות מוחלטת להנחייתו על-פי הנהוג והמתחייב ממעמד של "אב דוקטור" (*Doktorvater*) באוניברסיטאות הגרמניות. תחילה הייתה סבורה גולדברג כי נושא הדוקטורט שלה יהיה עברי, "מה שהוא מן הפיוטים הבלתי מעובדים".⁹ קאהלה הבטיח לספק את כתב היד. בהמשך שינה, כך נראה, את דעתו, והוחלט כי גולדברג תכתוב את עבודתה על תרגום המקרא של השומרונים. קאהלה עצמו כתב בנושא זה את עבודת הדוקטורט שלו באוניברסיטת האלה בהנחייתו של הפילולוג השמי פרנץ פרטוריוס (*Franz Praetorius*) עשרות שנים קודם לכן. הוא המשיך לטפח את התעניינותו בשומרונים בשנים ששימש כומר במצרים, כשהקפיד לבקר אצלם במסעותיו לפלשתינה, ואף לאסוף כתבי יד בשכם. הגייתם של השומרונים אפשרה להתחקות על העברית שלפני המסורה. "הנושא שלי ושלך", כינתה גולדברג באותה עת את נושא הדוקטורט במכתביה.¹⁰ ואכן בתחילת יולי 1932 היה הנושא מוסכם על שניהם. עתה החלה הדרך המפרכת של המימוש, וכמובן גם הטרוניות הרבות בשעה שחיכתה בקוצר רוח לכתבי היד ולספרים

7 לאה גולדברג למינה גולדברג, 5 במאי 1932, גזים, 1/66518/274. ארכיון אגודת הסופרים העבריים. מכתביה של גולדברג למינה גולדברג ראו אור גם במהדורה מודפסת: יפעת וייס וגדעון טיקוצקי (עורכים), **נערות עבריות: מכתבי לאה גולדברג מן הפרובינציה 1923–1935**, ספרית פועלים, תל אביב 2009.

8 לאה גולדברג למינה גולדברג, 29 במאי 1932, גזים, 1/66520/274. שגיאת הכתיב במקור. גם בהמשך הקפדתי להביא את מכתביה של גולדברג כלשונם.

9 לאה גולדברג למינה לנדאו, 17 במאי 1932, גזים, 1/66519/274.
10 לאה גולדברג למינה לנדאו, 4 בינואר 1933, גזים, 1/66524/274.

לחולין", תפיסה שבה הוראת המילה "אומץ" הייתה מילולית. אירועים אלו אף עיצבו את יחסה העקרוני של גולדברג לקאהלה, כפי שתעלה על הכתב כעשר שנים אחר כך ברשימתה "על גדולתו של האדם".¹⁷ "אני התאהבתי בימים אלה בקלה", כתבה גולדברג לחברתה הקרובה, "התנהגותו מפליאה בטקט ובחוכמה".¹⁸ נוקשותו, קפדנותו ונוקדנותו המשיכו, ללא כל קשר, להרגיז אותה.

"דיכוח ודיוק", "טרדה וטרחה",¹⁹ כך הצטיירה בעיניה של גולדברג עבודת החולין של הרוח. ואכן אל שיאה הגיעה עבודה זו דווקא אחרי שעזבה גולדברג את בון ונאלצה לשוב לליטא מולדתה ולקבל עליה משרת הוראה בגימנסיה העברית בעיר הפרובינציה הליטאית רסין (Raseiniai). יזמתו של קאהלה להביא את עבודת הדוקטור לכלל פרסום בגרמניה הצריכה את השלמתה של המלאכה הבורטורית שגולדברג לא הצליחה לסיים בזמן שהותה בבון. התקנתו של כתב היד לדפוס בפרובינציה הליטאית לא הייתה פשוטה כלל ועיקר. בעולמו של קאהלה לא היה בתנאים החיצוניים או הפוליטיים על מנת להשפיע ולשנות את אמות המידה המדעיות. אמנם במכתביו הוא הביע אהדה רבה לסטודנטית השבה לליטא והנאלצת לעבוד לפרנסתה בתנאים קשים,²⁰ אך לא הפחית כהוא זה מדרישותיו המקצועיות. הוא המשיך לנהל בקפידה מוחלטת את ענייני המקצוע בתוך קהיליית מדע המתעלמת מגבולות לאומיים, אתניים או דתיים. בהתכתבות השוטפת עם תלמידתו ברסין ביקש קאהלה מן הדוקטורנטית היהודייה כי תסיים לעבד את הפרגמנטים שאת העתקיהם השיג לה מהספרייה בלנינגרד.²¹ בה בעת הוא הודיע לה כי העבודה נשלחה גם לביקורתו של ד"ר יהושע פינקל ששהה באותה העת בניו יורק.²²

17 לאה גולדברג, "על גדולתו של אדם", משמר, 11 בפברואר 1945 עמ' 3.

18 לאה גולדברג למינה לנדאו, 14 במאי 1933, גזים, 274 66528/1.

19 לאה גולדברג, "האומץ לחולין", טורים, שנה ב גיליון א (15 באפריל 1938).

20 גזים, 19/4, 274 16/4, 1934.1933, 24.4. Prof. Kahle an Lea Goldberg am 19.9.1933.

21 קאהלה שהה בשנת 1926 שבועות אחדים בלנינגרד ולמד מקרוב את האוסף. בשנים הבאות החזיק יותר מ-400 כתבים מקוריים מן האוסף שבלנינגרד בספריית הסמינר האוריינטלי בבון.

ראו Kahle, Die Universität Bonn, p. 131.

22 גזים, 19/4, 274 16/4, Prof. Kahle an Lea Goldberg am 19.9.1933. יהושע פינקל נולד וגדל

בוורשה ואת העברית רכש בחדר ובאמצעות מורים פרטיים. בשנת 1913 היגר עם משפחתו לארצות-הברית. בשנת 1924 נסע לקהיר כדי להכשיר עצמו בחקר האסלאם ובחקר הגניזה. משם שב כעבור שנתיים לארצות-הברית, ובה השלים את לימודיו. באמצע שנות השלושים מונה לפרופסור בתחום השפות והספרות השמית ב-Yeshiva University בניו יורק. ראו: Joshua Finkel, "Memoirs," in Sindy B. Hoening and Leon D. Stitskin, eds., *Joshua Finkel Festschrift* (New York: Yeshiva University Press, 1974), pp. 173-175.

קאהלה הזכיר את עבודתה של גולדברג כמה פעמים בהתכתביותיו השוטפות עם ד"ר יהושע פינקל. בדבריו אפשר לחוש הסתייגות קלה של קאהלה מהשיגיה המדעיים של תלמידתו. עם פרסומו של הספר שב קאהלה והזכיר אותו בבקשה שפינקל יעורר את תשומת לב הקהילה המדעית בארצות-הברית להוצאתו של הספר באמצעות אוכרוז בביקורת ספרים.

Universitätssarchiv Bonn, Nachlass Kahle 6, 26.10.1934; 13.2.1935; 29.4.1935.

שהבטיח להעמיד לרשותה.¹¹ עד מהרה התהפכו היוצרות: בשלהי ינואר 1933 התלוננה גולדברג כי עבודתה זוחלת משום שקאהלה איננו חדל להציף אותה בכתבי יד מכל קצוות העולם: "מתי יגמר אסון זה השם יודע! ואני הקורבן הטהור נשרפת על מדורת המדע".¹² קאהלה היה קפדן. כשהגישה לו גולדברג טיוטה ראשונית של עבודתה, היא הניחה כי "[...] הוא כנהוג ימחק את החצי ועלי יהיה עוד (במקרה אם יקבלנה בכלל) להכתיבה ולתקנה".¹³ הוא אכן שב אליה בתוך שבועות מספר עם "שגעונות של שבוע ימים, בעיקר טענות בנוגע לשפה".¹⁴

אלה היו חודשי האביב והקיץ של שנת 1933. בעצם אותם הימים החל השלטון הנאצי מפגין את נוכחותו בתחומי הרוח והמדע. הטיוטה הראשונה של עבודת הדוקטור של גולדברג הוגשה לקאהלה כשבועיים-שלושה לאחר שרפת הספרים בכיכרות הערים הגרמניות.¹⁵ חיבורה של גולדברג **תרגום התורה השומרוני - עיון במקורותיו שבכתבי היד** השתלב במפעלו המחקרי של קאהלה. קאהלה הפקיד בידיה כתבי יד אחדים של התרגום הארמי לתורתם של השומרונים וביקש ממנה לחקור אותם ואת זיקתם לנוסח התורה שבידינו. בעבודת הנמלים, הניכרת בכל תו ותג בחיבור, הצליחה גולדברג לאפיין את ההיגוי הארמי הקדום בפי השומרונים, את אוצר מילותיה הייחודי של השפה ועוד. בין השאר עמלה על השפעת תרגום אונקלוס לתורה ומקורות נוספים על כתבי היד הללו ועל השפעת התרגום הערבי לתורה עליהם. באותו פרק זמן שבו הגישה גולדברג לקאהלה את כתב היד ובו ממצאיה, הוא נגלה לגולדברג במלוא גדולתו בהתנגדותו למשטר ובאומץ האזרחי שלו. מנקודת מבטה של דוקטורנטית צפתה גולדברג על קאהלה המנהל את הסמינר האוריינטלי ביד רמה, עומד בגלוי לצד תלמידיו היהודים ומגן בנחישות על עמיתיו היהודיים. "יש לחשוש לעמדתו של קלה עצמו", דיווחה גולדברג לידידתה באפריל 1933. "האסיסטנט היהודי שלנו סיפר לי שקלה הגון כל כך על היהודים העובדים איתו יחד, עד שהעמיד את עצמו בסכנה גדולה. לו יש הרבה אויבים והדבר יכול להיגמר ברע".¹⁶ תחת רשמיהן של השתלשלויות אלו החלה גולדברג מגבשת את תפיסתה את "האומץ

11 לאה גולדברג למינה לנדאו, 1 ביולי 1932, גזים, 274 66522/1.

12 לאה גולדברג למינה לנדאו, 29 במאי 1932, גזים, 274 66520/1.

13 לאה גולדברג למינה לנדאו, 23 במאי 1933, גזים, 274 66529/1.

14 לאה גולדברג למינה לנדאו, 26 ביוני 1933, גזים, 274 6487b/1.

15 על שרפת הספרים בבון כפי שראה אותה קאהלה, ראו Paul Kahle, *Die Universität Bonn vor und während der Nazi-Zeit (1923-1939)* (Bonn: Boouvier Verlag, 2006), p. 100. גולדברג ביטאה מקצת מרשמיה על אירוע זה ברשימתה "בימים ההם", משמר, 12 במאי 1944, עמ' 4.

על עבודת הדוקטור של לאה גולדברג ראו גצל קרסל, "הניחח והנשכח בספרי לאה גולדברג", מעריב, 3 בינואר 1986, עמ' 31; יעקב רבי, "אותיות פורחות: המשוררת ותרגום התורה של השומרונים", על המשמר, 10 באפריל 1970, עמ' 7.

16 לאה גולדברג למינה לנדאו, 13 באפריל 1933, גזים, 274 66527/1.

מלבד קאהלה, גולדברג חבה את התקנתו של כתב היד לאדם נוסף שהיה מופקד אף הוא על העבודה הליברטורית הקשה: ד"ר קורט לוי, אסיסטנט של קאהלה שפוטר בגין יהדותו זמן קצר קודם לכן. לוי וקאהלה, במשותף, הבחינו שבכתב היד של גולדברג נפלו טעויות רבות בצייטות מהתורה והפנו את תשומת לבה לדבר.²³ היא נדרשה לתקן זאת ברסין²⁴ וכך גם להקל על שני השוקדים על המלאכה בבון. מובן שברסין לא עמדו לרשות גולדברג הספרים הנחוצים לכך ובראשם קונקורדנציה של השפה השומרנית; אלא שלרוע המזל, היא חסרה גם בסמינר האוריינטלי בבון. גולדברג נדרשה אפוא להכניס את התיקונים הנחוצים בתנאים לא-נתאים – על-פי הרישומים שהיו שמורים עמה. משסיימה את המלאכה, הותקן כתב היד לדפוס בבון: מזכירת הסמינר האוריינטלי הדפיסה את הטקסט הגרמני, ואילו ד"ר קורט לוי הוסיף במידת הצורך את הכיתוב העברי בכתב ידו.²⁵ אחרי שנשלמה המלאכה המפרכת, נשלחו ההגהות לגולדברג ברסין, והיא התבקשה לשלוח את תיקוניה בנפרד. ב־31 בינואר 1935 – שנתיים ויום לעלייתו של היטלר לשלטון – התבשרה גולדברג כי עותק מודפס ראשון של כתב היד, ללא עמוד השער ועדיין לא כרוך, מונח על שולחנו של קאהלה.²⁶ הדרך שנותרה להדפסתו של הספר בסדרת הפרסומים המדעיים של הסמינר האוריינטלי בבון (*Bonner orientalische Studienheft*) בעריכה משותפת של פרופ' קאהלה ועמיתו האינדולוג פרופ' ויליבאלד קירפל (Willibald Kirfel) הייתה קצרה. בכך עמדה גולדברג בכל חובותיה והייתה זכאית לתעודת הדוקטור. בדיוק אז ציינה חודש לעלייתה ארצה.

קשיים בארגונו המדויק של חומר לפרסום, כלומר במלאכת ההתקנה – מלאכת החולין – בהוראתה העמלנית, התגלעו באותה עת גם בעבודתה הספרותית של גולדברג. בעצם הימים שבהם שקדה על התקנתו של כתב היד על תרגום השומרונים, פעלה גם בתחום השירה והספרות העברית. חבורת "פתח" בקובנה – חבורה של סופרים ומשוררים עבריים, ובהם גולדברג, שהתאגדה בקובנה סביב המודרניזם בשירה ובספרות העברית – חיזקה באותם ימים את קשריה עם החוג הספרותי המקביל לה בארץ – חבורת "יחדיו" (או "טורים") בהנהגת אברהם שלונסקי. קשריה האישיים של גולדברג עם שלונסקי, דמות המפתח במודרניזם העברי הארץ-ישראלי, התהדקו, והוא החל פועל ב־1934 כדי להשיג רישיון עלייה למשוררים העבריים בקובנה. בד בבד עם מאמצים אלו שקד שלונסקי על התקנתו של ספר שיריה הראשון

23 במכתב לתלמידו לשעבר, ד"ר רפאל אדלמן, מי שזכה לנהל את אוסף כתבי היד העבריים בספרייה המלכותית בקופנהגן, קבל קאהלה על הטרחה הרבה שנאלץ לוי לטרוח בגין כתב היד של גולדברג. Prof. Kahle an Dr. R. Edelmann, Nachlass Kahle 5, Universitätsarchiv Bonn, 23.11.1934 am.

24 גוים, Prof. Kahle an Lea Goldberg am 20.7.1934, 274 21/4.

25 גוים, Prof. Kahle an Lea Goldberg am 16.11.1934, 274 18/4.

26 גוים, Prof. Kahle an Lea Goldberg am 31.1.1935, 274 20/6.

של גולדברג. דומה כי מלאכת החולין קשתה עליה: כשם שהקשתה גולדברג על קאהלה בבון, כך לא הקלה על השוקד על המלאכה בתל אביב. בדחיפות רבה הפנה שלונסקי את תשומת לבה של גולדברג לכך שלא מספרה את השירים.²⁷ את רזי המלאכה נאלצה גולדברג ללמוד בעת ובעונה אחת בתחום המדעי ובתחום האמנותי. בעוד כתב היד האחד, בשפה הגרמנית, עשה את דרכו מרסין לשטוטגרט והיה חוברת מספר 11 של הסמינר בבון בהוצאת קוהלהאמר (Kohlhammer) בשנת 1935, עשה כתב היד האחר, בשפה העברית – ספר השירים **טבעות עשן** – את דרכו לתל אביב ויצא לאור כחודש לאחר הגעתה של גולדברג לארץ בהוצאת "יחדיו".²⁸ ייתכן שתזמון זה בהתפתחות יצירתה של גולדברג מסביר את נטייתה לדון בנשימה אחת בספרות ובמדע, כפי שנהגה ברשימתה "האומץ לחולין", ואדון בה בהרחבה בהמשך. בעוד הספר בגרמנית זיכה אותה בתואר מטעם האקדמיה הגרמנית שבה כבר הייתה באותה עת מנועה מלמוד או ללמד, פרץ האחר את דרכה אל לב לבה של התרבות העברית הנבנית בארץ-ישראל. בדיעבד זו הייתה הצלחה.

"עבורי קיים היה רק סוג אחד של פוליטיקה, הפוליטיקה של הסמינר שלי"²⁹

המדע לא עמד מעולם בראש מעייניה של גולדברג. שניות רבה אפיינה את תחושותיה כלפי הלימודים האוניברסיטאיים. אף שהכריזה ביומנה כבר בגיל 13 כי בכוונתה ללמוד פילולוגיה באוניברסיטה,³⁰ הרי בשנות הלימודים עצמן הרבתה להעלות ספקות ביחס לאוניברסיטה כמוסד ולבלשנות כמקצוע.³¹ אהבתה הייתה נתונה לשפה העברית ולכתיבה הספרותית, אך היא חששה כי הן תיוותרנה בליט בררה "מקצוע משני".³² ספק אם שיתפה את קאהלה בלבטים אלו, אך במוקדם או במאוחר הוא נאלץ להבין מתוקף הנסיבות החיצוניות כי תלמידתו המצטיינת אינה מתפנה לעיסוק בדיסציפלינה שאת ההיכרות אתה קנתה בבון. כבר בעת שהותה של גולדברג ברסין הבין קאהלה

27 טוביה ריבנר, לאה גולדברג: מונוגרפיה, ספרית פועלים והקיבוץ המאוחד, תל אביב 1980, עמ' 28.

28 לאה גולדברג, **טבעות עשן**, יחדיו, תל אביב תרצ"ה; Leah Goldberg, *Das samaritanische Pentateuchartgum: eine Untersuchung seiner handschriftlichen Quellen* (Stuttgart: W. Kohlhammer, 1935).

29 Kahle, *Die Universität Bonn*, p. 101.

30 **יומני לאה גולדברג** בעריכת רחל ואריה אהרני, ספרית פועלים-הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2005, 9 בפברואר 1924, עמ' 38, וכן גם ב־3 במרס 1925, עמ' 54.

31 לאה גולדברג למינה גולדברג, 29 במאי 1932, גוים, 274 66526/1.

32 ריבנר, לאה גולדברג, עמ' 23–25.

כי העומס המוטל על כתפיה במשרת ההוראה שקיבלה עליה אינו מותיר לה די זמן לעיסוק המדעי.³³ שקוע כל כולו בעשייה המדעית לא יכול קאהלה לעצום את עיניו לנוכח ההתפתחויות הפוליטיות והשפעותיהן הישירות על החוקרים היהודים שהקיפו אותו. טרגי במיוחד היה גורלו של ד"ר קורט לוי שכאמור ליווה במסירות את התקנת כתב היד של גולדברג. מאמציו של קאהלה להגן על משרת האסיסטנט של לוי במכון האוריינטלי בבון עלו בתוהו. לוי פוטר על-פי "החוק לשיקום שירות המדינה המקצועי" ב-7 באפריל 1933. ניסיונות להעסיקו כמורה לעברית במכון נכשלו אף הם, והוא נאלץ לעזוב את האוניברסיטה, לוותר על קריירה מדעית ולעבוד לפרנסתו כמורה בגימנסיה היהודית שבעיר קלן. ענייניו של ד"ר לוי הלכו והסתבכו: קשר רומנטי בינו לבין חוקרת גרמנייה צעירה בסמינר האוריינטלי עלה על שרטון. דומה שלוי לא ראה עוד מוצא כלשהו. בלילה שבין ראשון לשני בשלהי יולי 1935 הוא הטביע את עצמו בנהר הריין. קאהלה הצר על כך מאוד, גם במישור האישי כמוכן, אך גם במישור המקצועי – הוא ראה במותו של לוי אבדה למדע.³⁴ לוי הותיר אחריו מונוגרפיה אחת ויחידה – ספר שעניינו הדקדוק העברי של המסורה – והיא יצאה לאור לאחר מותו בסדרה המדעית שערך קאהלה (ובה פורסם גם ספרה של גולדברג), חוברת מספר 15, בשנת 1936. בצד שמו של לוי נדפס צלב, על-פי הנהוג כאשר הכותב אינו בחיים עוד בשעת פרסום ראשון של ספרו.³⁵

אט-אט נאלץ קאהלה להבין כי גולדברג מנועה מלעסוק במקצוע שבו הכשיר אותה. במכתב ששלח לכתובתה של גולדברג בקובנה (בבית אמה)³⁶ בסוף ינואר 1935, עדיין הביע תקווה כי הספר יעזור לסלול את

33 Prof. Kahle an Lea Goldberg am 19.9.1933, גזים, 274 16/4. Universitätsarchiv Bonn, Nachlass Kahle 2, Prof. Kahle an Prof. Dr. G. Weil, 34 Jerusalem 5.10.1935. לאה גולדברג למינה גולדברג, 14 במאי 1933, גזים, 274 66528/1; Prof. Kahle an Lea Goldberg am 27.12.1935, 27.12.1935, 274 22/4; מכתבה של לאה גולדברג לקאהלה בעקבות הידיעה על מותו של לוי: 19 בדצמבר 1935, עיזבון קאהלה, אוניברסיטת טורין. וראו גם בניסוחה של גולדברג: "ממלאת מקומו הרשמית, הנאצית, קיפחה את חייו". גולדברג, "על גדולתו של אדם", עמ' 2-3. תודתי נתונה לד"ר מנואלה קונסוני (Manuela Consonni) ולפרופ' ברונו קיאהו (Bruno Chiesa) על עזרתם באיתור מכתביה של גולדברג בעיזבון קאהלה שבארכיון באוניברסיטה בטורין.

לקריאה נוספת: Ludmila Hanisch, *Die Nachfolger der Exegeten. Deutschsprachige Erforschung des Vorderen Orients in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts* (Wiesbaden: Harassowitz Verlag, 2003), pp. 115-116.

35 Kurt Levy, *Zur masoretischen Grammatik. Texte und Untersuchungen, Bonner Orientalistische Studien, Herausgegeben von P. Kahle und W. Kirfel* (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1936)

36 ציפה (צילה) גולדברג עלתה ארצה במאי 1936, בהשתדלותה של בתה. רשימת עולים שהגיעה לארץ על סיפון האנייה "ירושלים" ב-10 במאי 1935, הארכיון הציוני המרכזי בירושלים, תיק S 104/584.

דרכה המקצועית, אם אכן תלך לפלשתינה.³⁷ דומה שגולדברג חשה מחויבת לציפיות שתלה בה. במכתב תשובה שכתבה חודש לאחר הגיעה לארץ ציינה כי היא עובדת לפרנסתה כמורה בשעות אחר הצהריים, ואילו את שעות הבוקר, כך הבטיחה, בכוונתה להקדיש להעמקת ידיעותיה בערבית: "הרי יש כאן הזדמנות להתנסות בתחום זה".³⁸ עשרה חודשים אחר כך כתבה לו כי היא עובדת כעיתונאית, עיסוק שאינו מותיר לה פנאי.³⁹ בתום אותה שנה, במכתב תשובה שנשלח לתל אביב, כתב הוא לה כי "חבל" שהיא מזניחה את הלימודים השמיים ושאל מיד במשפט הבא, אולי מתוך נימוס, על עיסוקה העיתונאי.⁴⁰ הוא המשיך לנהוג בה כבעמיתה לכל דבר: דיווח לה על ההתפתחויות בקריירה שלו, על הניסיון למנותו לראש מכון גדול לחקר המזרח בברלין ועל גניזתה של היזמה, על הכינוס המתוכנן של אגודת האוריינטליסטים הגרמנים,⁴¹ על השינויים שבכוונתו לחולל בכתב העת של האגודה, על השינויים הפרסונליים שחלו במכון בבון ועל ביקור בן חודשים אחדים של ד"ר יהושע פינקל במכון ותכניותיו של פינקל בפיתוח חקר תרגום השומרונים, תחום מומחיותה של גולדברג. נראה שבכך הגיעה התכתבותם של השניים אל קצה. גולדברג, כפי שתכתוב מאוחר יותר, חדלה לענות לו משום שחששה כי מכתבים מעמיתה מפלשתינה, ארץ-ישראל, עלולים לסכן אותו.⁴²

אלא שקאהלה המשיך להתכתב עם עמיתים יהודים בכלל ועם מי שהיגרו לפלשתינה בפרט. עד שנות השלושים המאוחרות הוסיף להתכתב עם תלמידיו לשעבר ד"ר אפרים פורת שהתגורר בירושלים וד"ר מאיר פלסנר שהתגורר בחיפה, וכן עם תלמידו לשעבר, חוקר הפיוט ד"ר מנחם זולאי, ועם העמית לשעבר פרופ' גוטהולד אליקים וייל שניהל באותה עת את בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי.⁴³ מכתביו, כך דומה, נשלחו היישר

37 "Die Arbeit macht sich doch sehr schön so und wird hoffentlich dazu dienen, Ihnen, wenn Sie wirklich nach Palästina gehen, auch dort etwas die Wege zu ebnen," Prof. Kahle an Lea Goldberg am 31.1.1935, גזים, 274 20/6.

38 "Ich habe den vormittag für mich, da ich nur nach 2 uhr nachmittags arbeite und ich hoffe diese Zeit für Arabisch auszunützen – man hat hier doch Gelegenheit auf diesem Gebiet etwas zu erfahren", לאה גולדברג לקאהלה, תל אביב, 18 בפברואר 1935, עיזבון קאהלה, אוניברסיטת טורין.

39 לאה גולדברג לקאהלה בעקבות הידיעה על מותו של לוי: 19 בדצמבר 1935, עיזבון קאהלה, אוניברסיטת טורין.

40 "Dass Sie Ihre semitischen Studien vernachlässigen, ist ja schade. In welcher Richtung arbeiten Sie als Journalistin nun?" Prof. Kahle an Lea Goldberg am 27.12.1935, גזים, 274 22/4.

41 האגודה שלחה במרס 1936 מכתב לכתובתה של גולדברג בקובנה וביקשה שתשלם את דמי החבר לשנת 1935. Deutsche Morgenländische Gesellschaft an Dr. Lea Goldberg, 1935, גזים, 274 59730a.

42 גולדברג, "על גדולתו של אדם", עמ' 3.

43 Universitätsarchiv Bonn, Nachlass Kahle 2 und 12

לכתובתם של הנמענים. האם קאהלה אכן היה נתון בעצם אותם הימים בסכנה? גולדברג, כך נראה, ראתה בו מתנגד משטר. אך עד כמה אכן הסתייג קאהלה מן המשטר החדש, עד כמה הפגין את הסתייגותו והאם נתפס בסביבתו המקצועית כמתנגד משטר? במישור הרשמי ההצהרתי נהג כרוב עמיתו ובוחר להביע אמון במשטר החדש. באוגוסט 1934 למשל הוסיף את חתימתו לגילוי דעת של המדע הגרמני למנהיגותו של אדולף היטלר – מסמך מתרפס למשטר החדש שיזם הרקטור הממונה של אוניברסיטת ברלין פרופ' אויגן פישר (Eugen Fischer).⁴⁴ הוא התבקש, כך נראה, על-ידי השלטונות לקבוע אם הקראים הם יהודים על-פי מוצאם, קרי גזעם במינוח הנאצי, ואם יש להחיל עליהם את ההגבלות והאיסורים שבחוקי נירנברג. קאהלה שלל את זהותם היהודית של הקראים על סמך מסמכים שמצא בארכיון בלנינגרד.⁴⁵ עם זאת נותר קאהלה עצמו חסין להשקפת העולם הגזענית שניסו הנאצים להשליט על המדע. הוא נותר עיוור לעקרון הצבע – וליתר דיוק הגזע – החדש, והמשיך לדבוק ולהכיר אך ורק בכישרון מדעי ובסגולות מקצועיות. היבטים אחרים נותרו זרים לרוחו. כך למשל המליץ ב-1935 על מתן מלגת קיום מקרן פרטית לאינדולוג יהודי-גרמני ששמו ואלטר רובן (Walter Ruben) והוזרה בשל כך. מהלכים אלו היו חריגים באקדמיה הגרמנית באותה עת ועוררו ביקורת. נציג המרצים מטעם המפלגה הנאצית באוניברסיטת בון למשל התלונן לפני הממונים כי בשל נטיות ההתרחבות וההתפשטות של קאהלה, הוא בוחר את החוקרים מתוך מניעים "אגואיסטיים" וממליץ על חוקרים יהודים.⁴⁶ על אף "חולשה" זו, אשר כאמור לא נעלמה מעיניהם של השלטונות, נותר מעמדו המקצועי של קאהלה באמצע שנות השלושים מבוצר. ספר היובל שהוציאו עמיתיו בבון לכבוד יום הולדתו ה-60 בשנת 1935 הוא הוכחה אחת מני רבות לכך.⁴⁷

הבנתו העצמית של קאהלה כפרופסור גרמני, ובמובן זה כפקיד מדינה, לא השתנתה למעשה כהוא זה בעקבות עליית הנאצים לשלטון. קאהלה, כך העיד על עצמו בדיעבד, היה מודאג מאוד מן הדימוי השלילי של הדיסציפלינה – הבלשנות השמית – בעיניה של הפקידות הנאצית. "הם היו אנטישמיים וראו בכל מי שבא מהמזרח יהודי. על-פי רוב הם הופתעו

מאוד כשנאמר להם שיש הרבה אוריינטליסטים שאינם יהודים, ושאגב, יש הבדל בין אוריינטליסטים לבין אוריינטליים", ייזכר בדיעבד.⁴⁸ בעצם אותם ימים הוא חלק רשמים כלליים על עתידה של הדיסציפלינה עם עמיתו פרופ' היינריך ואהלן (Heinrich Vahlen) – מתמטיקאי ונאצי ותיק שהשתלב במיניסטריון המדע הגרמני והיה עתיד לעמוד משנת 1938 בראש האקדמיה הפרוסית למדעים, ומי שעודד את קאהלה לנסח נייר עמדה בעניין.⁴⁹ את המזכר, 54 עמודים, על "חקר האוריינט בגרמניה" (Die Orientforschung in Deutschland), ניסח קאהלה בשנת 1935 מתוקף סמכותו הכפולה: כבלשן שמי וכיושב ראש האגודה המקצועית הגרמנית לחקר המזרח. המזכר כלל בראש ובראשונה סקירה ותמונת מצב של לימודי האוריינטליזם בגרמניה ונועד לעגן את חקר המזרח בדיסציפלינות הסמוכות: בלשנות, היסטוריה, אתנולוגיה, פילוסופיה וחקר הדתות. קאהלה הזהיר במסמך מפני הצטמצמות הדיסציפלינה למחקר עכשווי בעל יישומים מידיים וכיוון לשמירתם של תחומי חקר מסורתיים. בעניין זה עמד המזכר על התועלת שבחקר המזרח לחיזוק הקשרים הבין-לאומיים. בין השאר הדגיש קאהלה את חשיבות חקר העברית כבסיס הכרחי למחקר השפות השמיות-צפוניות. המזכר, כך קובעת החוקרת לודמילה הניש, היה יכול להיכתב באותה מידה גם בראשית המאה העשרים או בשנות העשרים של אותה מאה.⁵⁰

על בסיס המזכר זומן קאהלה לסדרת פגישות במשרד החינוך, במשרד החוץ ובאוניברסיטה בברלין.⁵¹ במסגרת אותן התוועדויות בחודשי הקיץ של שנת 1935 החלה נרקמת יזמה להקמתו של מכון גדול לחקר המזרח בברלין שיהווה מסגרת-על של המסגרות הקיימות הן של תחומי המחקר היישומיים הן של תחומי המחקר התאורטיים. את קאהלה, כך הסתמך, הועידו לעמוד בראש המכון החדש. קאהלה, לטענתו, הביע מיד ספק לפני ואהלן עמיתו באשר להתאמתו לתפקיד, שכן הוא לא היה נאצי, אך טיעון זה נדחה. לא הייתה כל אפשרות, כתב קאהלה בדיעבד, לדחות את ההצעה על הסף, אך ככל שהעמיק בבירוריו, הבין כי תפקיד מסוג זה יסבך אותו בפוליטיקה ובאינטריגות ויעמיד אותו עד מהרה בקשיים גדולים.⁵² ואכן העובדה שקאהלה לא היה נאצי הייתה סוד גלוי. דוח נציג המרצים מטעם המפלגה הנאצית באוניברסיטת בון שסרטט קווים לדמותו הביע אמון לא מסויג ביכולותיו המדעיות. "מבחינה פוליטית", כך נכתב בדוח, "הוא היה מקורב

44 Ekkehard Ellinger, *Deutsche Orientalistik zur Zeit des Nationalsozialismus 1933–1945* (Edingen-Neckarhausen: deux mondes Verlag 2006), p. 50

45 ראו שמואל ספקטור, "הקראים באירופה שבשליטת הנאצים בראי מסמכים גרמניים", *פעמים* 29 (1986), עמ' 90–108. קביעתו של ספקטור כי ההכרה של זרועות הממשל הנאצי בקראים כלא-יהודים על-פי מוצאם "נסמכה על חוות-דעת מפקפקות של מדענים גרמניים, שהתבססו על תורת-הגזע הפסאודו-מדעית הנאצית [...]". (עמ' 107) נכונה בוודאי לחלק מן המדענים אך אינה עושה צדק עם קאהלה.

תודתי לפרופ' שרה סטרומזה על שהפנתה את תשומת לבי למאמר זה.

46 Hanisch, *Die Nachfolger der Exegeten*, p. 148

47 Willi Heffening and Willibald Kirfel, eds., *Geschichte und Kultur des Nahen und Fernen Ostens: Paul Kahle zum 60 Geburtstag* (Leiden: E. J. Brill, 1935)

48 Kahle, *Die Universität Bonn*, p. 140

49 Ellinger, *Deutsche Orientalistik*, ראו גם Kahle, *Die Universität Bonn*, pp. 139–143, pp. 152–156

50 הערתו של קאהלה כי המדינה הניצול-סוציאליסטית מתעדרת לשמר את המסורת המדעית היא העדות היחידה במסמך לתקופתו. Hanisch, *Die Nachfolger der Exegeten*, p. 147

51 בין השאר קיים קאהלה שיחות עם ולטר הינץ (Walther Hinz) – אירניסט, חבר הס"א ופקיד בכיר במשרד המדע. Hanisch, *Die Nachfolger der Exegeten*, p. 144–149

52 Kahle, *Die Universität Bonn*, p. 141

בעבר למפלגת העם הגרמנית אך בלי שהתבלט מבחינה פוליטית מפלגתית בכל צורה שהיא. אמנם לאחר המהפך הוא ניצב תחילה ספקני מול המדינה החדשה, אך לפי התבטאויותיו בזמן האחרון בחוגי מקורבים, אפשר לצאת מתוך הנחה כי הוא שינה בינתיים את עמדותיו, ומעל לכל מכיר מתוך כבוד בהישגים ורואה גם במחקר שלו את האפשרות לשתף פעולה בכיוונה של התנועה והמדינה.⁵³ כך או כך, בסיכומו של דבר לא יצאה התכנית לפועל, הן בשל אי-אמינותו הפוליטית של קאהלה בעיני הממונים הן משום שנעדרו חזון בתחום והתקשו לגייס את הכספים הנחוצים להקמתו של מכון על כל המשתמע מכך בתחום התשתיות החומריות והמדעיות.

קאהלה נותר לשמחתו בבון, ונראה שמעמדו אף התחזק. הוא שמר על הקשרים הטובים שיצר בחלונות הגבוהים בברלין וניסה לעשות בהם שימוש לטובת הסמינר האוריינטלי בבון.⁵⁴ לדיקן הפקולטה לפילוסופיה בבון פרופ' אריך רוטהקר (Erich Rothacker) אמר באחת ההזדמנויות: "עבורי היה קיים רק סוג אחד של פוליטיקה, הפוליטיקה של הסמינר שלי."⁵⁵ הדברים כווננו לתקופת ויימר, אך דומה כי לא השתנו שינוי קיצוני מאוחר יותר. נראה כי קאהלה פיתח שיטה מחושבת של עלויות: כשהיה המחיר נמוך שיתף פעולה כדי להציל דברים אחרים שמחירם בעיניו היה גבוה: כך למשל בתחום קורסי הקיץ שהציעה אוניברסיטת בון לסטודנטים זרים, יזמה רשאיתיה ברפובליקת ויימר והמשכה בשנותיו של הנאציזם. בתיאום עם ראש העיר הנאצי של בון לודוויג ריקרט (Ludwig Rickert), המשיך קאהלה לנהל סמינרים אלו ושילב בתכנית הרצאות של בעלי השקפה נאצית כדי לספק לטענתו את העניין שגילו הסטודנטים הזרים בהתפתחויות הפוליטיות בגרמניה. להגנתו, כך נדמה, כתב קאהלה במזכר על אוניברסיטת בון הנתונה לשלטון הנאציזם, שהעמיד לרשות השלטונות הבריטיים בדיעבד, כי בסך הכל טרח להקפיד על רמתם הסבירה של הקורסים.⁵⁶ בין כך ובין כך הוא טרח לשמור על קשרים טובים עם עמיתיו ללא קשר להשקפתם או להשקפתו; למשל עם פרופ' רוטהקר, הדיקן הנאצי הראשון של הפקולטה לפילוסופיה באוניברסיטת בון שקאהלה חיבב כנראה. בשיחה בין השניים בשנת 1938 שאל קאהלה את רוטהקר על ההבדל הפוליטי ביניהם. תשובתו של רוטהקר,

⁵³ "Politisch hat er wohl früher der deutschen Volkspartei nahegestanden ohne jedoch in irgendeiner Weise partei-politisch hervorgetreten zu sein. Nach dem Umbruch hat er dem neuen Staat zunächst wohl skeptisch gegenübergestanden, nach seiner Äußerungen, die er aber in letzter Zeit auch in ganz engem Kreis getan hat, darf wohl angenommen werden, dass er inzwischen sich umgestellt hat, vor allen Dingen das Geleistete achtungsvoll anerkennt und auch in seiner Wissenschaft die Möglichkeit einer Mitarbeit in der Richtung der Bewegung und des Staates sieht."

Hanisch, *Die Nachfolger der Exegeten*, p. 148

Kahle, *Die Universität Bonn*, p. 141

⁵⁵ שם, עמ' 101.

⁵⁶ שם, עמ' 122.

כך ידווח קאהלה לימים במזכר לבריטים, הייתה: "אין כל הבדל. לשנינו הייתה מטרה זהה, להציל את שאפשר להציל."⁵⁷

"הם האשמים. אשמים מאוד"

קשריה הישירים של גולדברג עם מורה קאהלה ניתקו בסוף שנת 1935, כשהותירה את גרמניה מאחוריה, מהלך שנתנה לו ביטוי ספרותי מורכב ברומן האפיסטולרי **מכתבים מנסיעה מדומה** (1937). שנותיה האוניברסיטאיות אינן נזכרות ברומן, למעט אזכור חבר לספסל הלימודים. את חויית לימודיה בבון החלה גולדברג לתעד באמצע 1938, בשתי רשימות קצרות, והמשיכה בכך במחצית הראשונה של שנות הארבעים, תוך שהיא משתמשת בזיכרונותיה לצורך חיוויים כלליים על הנאציזם. הראשונה ברשימות אלו הייתה "האומץ לחולין" שפרסמה בכתב העת **טורים** באביב 1938.

ספק אם הציגה לאה גולדברג בכתיבתה הסבר מגובש יותר לתנאים שאפשרו את עלייתו של הנאציזם בגרמניה מאשר במסה קצרה זו. המסה בנויה מארבעה חלקים, שניים שעניינם ספרות ושניים שעניינם בעיות השעה, והקשר ביניהם איננו משתמע מאליו. חלקה הראשון של המסה מעניק רהבליטיציה לרומנטיקה "המתגעגעת על השלימות העליונה והמואסת בעוניו של החולין" אך אינה בורחת מן המציאות של זמנה אלא מעלה אותה לדרגה שונה. חלקה השני של המסה עוסק במודרנה – "תקופה אנליטית-לבורטורית" – המתייחדת בתהליך פירוק המניח יסוד ליצירת ה"הומו דיפרנציאלה", "עבודת חולין קשה, אך הכרחית". בסיכומו של החלק השני גולדברג מכשירה את הקרקע למעבר מן הדיון בספרות לכאורה לדיון פוליטי-אקטואלי ומכריזה:

[...] האדם מתחיל להרגיש, כי עבודה קשה הוטלה עליו, כי עולם הרוח והתרבות של דורנו דורש ממנו השתתפות בעבודה מפרכת, בעבודת הלבורתוריה ליצירת האדם החדש. זוהי עבודת חולין קשה, המחייבת ריכוז ודיק. אין בה חגיגות גדולות של אידיאלים מבהיקים ואורות צבעונין של רעיונות השובים לב. אלה הם חולי-חולין של טרדה וטרחה. והתנאי הראשון: אומץ וסבלנות. אולם האנושות [...] אינה מוכנה עדיין לעבודת-רוח קשה זו.

בשלב זה, בחלק השלישי של המאמר, גולדברג חדלה לדבר במושגים כלליים. במהלך מהיר, תוך שהיא קובעת כי "מאורעות כבדים צעדיהם קלים", היא חוזרת אל חורף 1932 בגרמניה ומנגידה בין האליטה האינטלקטואלית והתרבותית שהתקיימה שם באותה תקופה לבין "ההמונים האינטלקטואליים". בשעה שהראשונים שקדו על מלאכתם במעבדות ובחדרי חדרים, טוענת

⁵⁷ שם, עמ' 101.

גולדברג, זעקו למולם האחרונים: "עייפנו מלחכות! איננו נותנים יד לעבודת הפירוק, כי מי יודע מתי נוכל לשוב ולהרכיב מחדש [...] בנימוס ובשקט, בלי צעקנות יתירה, בלמדנות ויפירות עם הרבה ציטטות" הפנתה האינטליגנציה הגרמנית גבה אל ערכי העבר ודבקה בעיקרון חדש, ב"אישיות". החלק הרביעי של המסה, הקצר מכולם, משחזר זיכרון שגולדברג נשאה אתה מהרצאתו של הפסיכואנליטיקאי קרל יונג בחורף 1932 "באחת הערים השקטות על נהר הרין, באולם הגדול של האוניברסיטה"⁵⁸, ובה הטיף לכוחה של האישיות. מכאן קצרה דרכה של גולדברג לנסח כתב אישום:

יונג הוא מקרה בודד, בוודאי לא הרצאתו היא שגרמה להפיכה הנאצית. אך הוא מצטרף למניין. אנשי הרוח, שברחו ממערכת החולין, מן העבודה הלבורתורית הקשה, שלא הספיקה להם סבלנותם לבקש פתרון יחיד ונכון כפתרון לשאלה מתמטית, שהחליטו לדחוק את הקץ ולתת פתרון פרימיטיבי, מבהיק ומזויף כדי לזכות בתשואות ההמונים ולפטור עצמם מאחריות לעתיד רחוק – הם האשמים. אשמים מאוד.⁵⁹

שני חלקיה הראשונים של המסה נקראים כהגיגים מלומדים בענייני ספרות, ולעומתם שני החלקים האחרונים כתובים בגוף ראשון: "זכור לי", כך פותחת גולדברג את הרצאת הדברים בחלקים אלו וממקמת עצמה כעדה אל מול המאורעות ההיסטוריים שחזתה בהם במהלך לימודיה בבון בחורף 1932. גולדברג אינה מנמקת את הקישור המפתיע שהיא יוצרת בין חלקי המסה השונים – החלקים של הטיעונים הכלליים על התפתחותה של הספרות המודרנית והחלקים הביוגרפיים-היסטוריים – ונדמה שהניחה כי קישור זה טבעי עבור קוראי כתב העת **טורים** באביב 1938. אך ספק אם היו הדברים נכונים כשנדפסה המסה שנית, לאחר פטירתה של גולדברג (1970). אז נבחר שמה של המסה לעמוד בראש אסופת מאמרים של גולדברג שיצאה לאור בשנת 1976. עם פרסומה המחודש של המסה בקובץ המסות **האומץ לחולין: בחינות וטעמים בספרותנו החדשה**, נהפך צירוף המילים "האומץ לחולין" לנוסחה כללית, ואילו הרקע לכתבתה הועם ובמידת מה כמעט שנשכח.

58 לאה גולדברג, "האומץ לחולין", בתוך א"ב יפה (עורך), **האומץ לחולין: בחינות וטעמים בספרותנו החדשה**, ספרית פועלים, תל אביב 1976, עמ' 169.

59 שם, עמ' 170. גולדברג שבה והעלתה את רשמיה מהרצאתו זו של יונג באחד ממכתביה האחרונים לטוביה ריבנר. ראו לאה גולדברג אל טוביה ריבנר, 18 ביוני 1969, גזים, 274/2734/1; נדפס ב**ידיעות נגזים** ד, שנה 9, מס' 74, אגודת הסופרים העבריים בישראל, "נגזים" – מכון בירביביליגורפי על שם אשר ברש, ניסן תשל"א, עמ' 816-817.

בנית האשמה תשוב בכתבתה של גולדברג שנים רבות אחר כך ברשימה "המשכילים הגרמנים וגרמניה הנאצית" שהיא תפרסם בסוף שנת 1943, ובה תקבע כי אין להסתפק בהנפקתה של תעודת עניות למשכילים הגרמנים שלא הבחינו באימום של הנאצים וכי "בעולם הזה, בעולם שהוא האבקות ודם, בשל החומר והרוח, אין תעודה זו משמשת אלא כרטיס כניסה אל מקום ספסל הנאשמים שבבית הדין האירופי". לאה גולדברג, "המשכילים הגרמנים וגרמניה הנאצית", **משמר**, 5 בנובמבר 1943, עמ' 5.

מצד אחד הקובץ כולו נשא את כותרתה של אותה מסה, ומצד אחר כותרת המשנה העידה על ניתוק מוחלט של המסה מהקשרה ההיסטורי. בעשורים שלאחר פרסומה נתגלגלה המסה "האומץ לחולין" לכלל דימוי מופשט הפתוח לפרשנויות רבות, רובן ככולן בתחומו של מעשה היצירה הספרותית. כל אחת משתי המילים היוצרות את הצירוף וצירוף המילים בכללותו זכו לפרשנויות המרחיקות אותו מנסיבות יצירתו.⁶⁰ פרשנויות אלו עומדות בהרחבה על הממד האוניברסלי בטיעונה של גולדברג אך בה בעת מצמצמות את ההקשר ההיסטורי המידי שבו נכתבו הדברים ומרחיקות אותם, בלשונה של ענת ויסמן, מן "הקיום הקונקרטי ההיסטורי". יתר על כן, "האולם הגדול של האוניברסיטה", "עבודת הרוח", "מלאכת החולין של הרוח", שגולדברג כותבת עליהם והמצטיירים לה כאותו סכר הקורס מול הסחף, אינם מתמצים באמנות או בספרות. כתיבתה אינה מכוונת אך ורק אל "אנשי האמנות בחדרי חדרים" אלא בה בעת, ובמובנים מסוימים בעיקר, אל "שקידת אנשי המדע במעבדות". רשימתה של גולדברג מתרגמת לקוראי העברית בתקופתה את טיעוניה העקרוניים של ג'וליאן בנדה (Julien Benda) כפי שהוא ניסח אותם בספרו המכונה **ביגדת האינטלקטואלים** (*Trahison des Clercs*) ב-1927, 11 שנים לפני פרסומה הראשון של המסה. כמו בנדה לפניו,

60 דן מירון למשל בחר לכנות את הפרק שיחד לשירתה של גולדברג ובעיקר לקובץ שיריה הראשון **טבעות עשן** בספרו על ראשיתה של שירת הנשים העברית בשם "האומץ לחולין וקריסתו". מירון מבין את "האומץ לחולין" כ"[ה]מחויבות ליומימי, לבלתי-חגיגי, לעשוי" ובניסוח אחר – "נכונות ל'אפרוריות' שירית מסוימת". א"ב יפה שייצג גישה ביורגפית לכתבתה של גולדברג הבין אף הוא את המסה בהקשרו של המעשה האמנותי הגם שלא התעלם מהקשריה ההיסטוריים. יפה התמקד בדמותו של הסופר "שעשה את מלאכתו בפיתו, שקיים את מצוות האומץ לחולין, [ו]ש[ת]רם ממילא להעמדת סכר בפני נחשול הברבריות שעמד להציף את אירופה, את העולם כולו". טוביה ריבנר שהכיר לאשורם את ההקשרים ההיסטוריים שגולדברג צמחה בהם הביא את תקציר טיעונה של המסה תוך חשיפת המתח בין "היוצר – בעל האמת – לבין המנהיג – בעל השקר", ונחרר בסיום דבריו להתעקב על המתח שבין "שלימות" ל"חולין", קרי בין "תפיסה אחדותית" לבין "תפיסה מחלקת" כמתח פנימי המוכל ביצירתה של גולדברג. ואילו ענת ויסמן בחרה לבחון את "האומץ לחולין" כמפתח ליצירתה המאוחרת של גולדברג, תוך שהיא מתעקבת על מוטיבים כמו "וולגאריות של אידיאות" ו"וולגאריות של הרוח" המובילות "לרע האסתטי והאתי". ויסמן אף הצביעה על תפיסתה של גולדברג את "ביגדת האינטלקטואלים" הנכניעים להשתלטותו של האסתטי על האתי וניתחה את תפיסת החולין הגולדברגית כמתח שבין יצירת "נורמות וערכים ל'חיים אמיתיים' מתוך התחום המופשט התיאורטי-האידיאלי של התרבות" לבין יצירת "העולם התיאורטי-אידיאלי" מתוך הקיום הקונקרטי היסטורי". פרשנות זו, המאוחרת שבפרשנויות, זהה במובנים מסוימים לפרשנות של הכותבים האחרים, אשר נטו לפרש את המסה "האומץ לחולין" כפרוגרמה, קרי לאור מפעלה הספרותי המאוחר של גולדברג. ראו דן מירון, "האומץ לחולין וקריסתו: על 'טבעות עשן' מאת לאה גולדברג כתחנת צומת בהתפתחות השירה העברית המודרנית", **אמהות מייסדות, אחיות חורגות: על ראשית שירת הנשים העברית**, מהדורה שנייה, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2004 [1991], עמ' 353; א"ב יפה, **לאה גולדברג: תווים ויצירה**, רשפים, תל אביב 1994, עמ' 125; ריבנר, **לאה גולדברג**, עמ' 60-61; ענת ויסמן, "'דמות', דמותי הכפולה". לאה גולדברג: זהותה של משוררת", עבודה לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1996, עמ' 81-100, הצטיטה מעמ' 100.

גולדברג עוסקת בנשימה אחת באמנות ובאקדמיה, וכמוהו היא מדגישה את ההיבט העמלני-לבורטורי של עבודת הרוח ומלינה על התמכרותם של אנשי האקדמיה לאידאולוגיות, שהיא היא בגידתם באמנותם. אך שלא כמו בנדה שכתב את דבריו בשלהי שנות העשרים, פרסמה גולדברג את מסתה במלאות חמש שנים לשלטון הנאצים בגרמניה וכשבועיים לאחר האנשלוס באוסטריה. המסה היא אחד הביטויים הראשונים שנתנה גולדברג לחוויה המתעתעת, שלא לומר הסכיזופרנית, של לימודים אוניברסיטאיים בשלהי רפובליקת ויימר ועל רקע עליית הנאצים לשלטון ורצונה, או אולי מחויבותה, להציג תובנה כללית מעמדתה של מי אשר צפתה בעצמה בהשתלשלות העניינים. המחקר, מטבע התמקדותו במפעלה הספרותי של גולדברג, שם עד כה את כל כובד משקלו על חוויית גרמניה הנאצית שברקע הדברים ולא על נקודת התצפית של הדוקטורנטית הצעירה, ממרומי מגדל השן בגרמניה. והרי המסה עוסקת בבגידתה של הרוח, בפער המטריד בין חווייתיה האינטלקטואליות של הכותבת באוניברסיטה בבון לבין עלייתם של הנאצים לשלטון ונועדה לספק הסבר על כך שההתרחשויות חלו בעת ובעונה אחת. בעודה כותבת בעברית בפלשתינה, ארץ-ישראל, הרחק מן ההתרחשויות (אף אם לא הייתה מנותקת מהן), בחרה גולדברג להדגים את דבריה העקרוניים והכלליים על יסוד מקרה פרטי. שמו של יונג, שהוכה בסנוורים עם עלות הנאצים, נזכר במפורש כדוגמה לבגידתה של הרוח. דוגמאות מופת לעצמתה של הרוח לא נזכרו בשמן אלא בקווים כלליים של אמיצי החולין, באותן סגולות משניות כטרדה וטרחה, כאומץ וכסבלנות, כמתחייב מן העבודה הלבורתורית, שהרשימה שרה להן שיר הלל.

ארבעה חודשים אחר כך שבה גולדברג לחווייתיה האוניברסיטאית, ברשימה קצרה ששמה "גזע טהור" ושהתפרסמה בדבר.⁶¹ הפעם בחרה גולדברג להזכיר את אמיצי החולין. במשפטים קצרים אחדים תיארה גולדברג את סירובו של "מנהל הסמינריון, פרופיסור ק." לחתום ביוני 1933 על טופס רשמי שבו הוא מצהיר על מוצאו הארי מדורות. "אבקשך שלא לשלוח לי עוד את השטויות האלו! אינכם יכולים לדרוש ממני, בלשן ואיש מדע, שאשתתף באידיטיות פופולאריות זאת", ציטטה גולדברג מזכרונה את טרונייתו של פרופ' ק', "כתבתי שאני גרמני, גרמני ולא ארי. האריים הם פרסים או הודים. אינני פרסי, אף לא הודי. אני גרמני, והגרמנים, השד יודע מי הם! אם כן לא אחתום". ספק מה היו מקורותיה של גולדברג על גורלו של קאהלה לאחר שניתקה את הקשר עמו בשנת 1935, אך היא כתבה: "אינני יודעת, כיצד יצא פרופיסור ק. מן המיצר. יודעת אני, כי לא חתם על 'הכרזת האריות', כי לא רצה לפגוע ברוח-המדע. והוא עד היום שם, בלשן ואיש-מדע, שהעיז להכריז 'הגרמנים מי יודע מי הם!' עכשיו הוא שותק".

61 לאה גולדברג, "גזע טהור", דבר, 29 באוגוסט 1938, עמ' 4.

"תמיד הייתה לי תחושה שנמלטתי מסדום ועמורה"⁶²

ואכן קאהלה, "פרופיסור ק." כפי שהצפינה ובה בעת גילתה את שמו ברשימה "גזע טהור", שתק והמשיך לשקע עצמו, ראשו ורובו, בבלשנות השמית ולפעול בשליחותה בלבד.⁶³ במישור האישי הפגין קאהלה סרבנות שקטה נגד האידאולוגיה הנאצית כשנמנע לצד בת זוגו מארי קאהלה, "בת למשפחת-קצינים, אשה משכלת, הבקיא עד למאוד בספרות הגרמנית העתיקה והחדשה".⁶⁴ מלשלוח את חמשת בניהם להיטלר יונגד. "מה יהיה על בני, מה יהיה על חמשת בני, המתחנכים בבתי-ספר אלה, במשטר זה, הלא כל בני יהיו רוצחים, יהיו פושעים!" כך קבלה מארי קאהלה באוזניה של גולדברג בשנת 1933.⁶⁵ סירובם של הזוג קאהלה לשלוח את הבנים לתנועת הנוער ההיטלראית היה צעד שדרש החלטיות ועקיבות. השניים אף שיכנו בביתם באותה עת סטודנט יהודי כדייר משנה. מארי קאהלה, פרוטסטנטית אדוקה,⁶⁶ היא אשר על רקע פוגרום "ליל הבדולח" החריפה את מאבקה החשאי בנאציזם. פרופ' קאהלה היה ללא ספק נרעש מן הפוגרום. כשהגיע בצהרי יום הפוגרום לביתו, אישר לפני בני המשפחה המזועזעים את הידיעות בדבר שרפת בתי הכנסת. "הוא לא רצה לדבר על כך", כתבה מארי קאהלה, "איננו יכולים לעשות דבר, איש אינו יכול לעשות דבר", אמר ושב מיד בתום הארוחה לעבודתו.⁶⁷ אלא שמארי קאהלה הייתה סבורה אחרת. כבר בעבר, כפי שנזכרה גולדברג, הפגינה מארי קאהלה התנגדות שקטה כשבחרה ללכת לרופא יהודי ביום החרם על עסקים יהודיים ב-1 באפריל 1933.⁶⁸ עתה שבה ובחרה במעשה קטן של אומץ אזרחי. בעזרת שני בניה הבוגרים החלה מארי קאהלה מסייעת ביום שלאחר ליל הבדולח למכרים יהודים בעלי חנויות בשמירה על חפצי ערך ובהצלת שארית הסחורה לאחר מעשי הפוגרום והשוד. היא אף בחרה לקנות בחנותה של מכרה יהודייה, הגברת גולדשמידט. אי-מזל וחוסר זהירות גרמו לכך שהיא ובנה נתפסו בידי שוטרים בחנות. מכאן קצרה הדרך לכתבת ענק שערווייתית ביומן הנאצי המקומי *Westdeutscher*

62 "Ich hatte immer das Gefühl, Sodom und Gomorrha entkommen zu sein." Marie Kahle, *Was hätten Sie getan? Die Flucht der Familie Kahle aus Nazi-Deutschland* (Bonn: Bouvier Verlag, 2006), p. 7263 כך למשל ניסה קאהלה לפעול בקרב שלטונות המפלגה הנאצית במינכן להשבתו של פאלק בר (Falk Bahr), האסיסטנט שלו - רב יהודי פולני, מפולין לגרמניה בקיץ 1938. Kahle, *Die Universität Bonn*, pp. 134-135. בהמשך ניסה קאהלה להשיג עבור בר ורעייתו אשרת כניסה לאנגליה, אך ניסיונותיו לא צלחו, והשניים נספו בשואה. Kahle, *Was hätten Sie getan?*, p. 33

64 גולדברג, "על גדולתו של אדם", עמ' 3.

65 שם.

66 ברשימה "האמנות בנפתולי הזמן" שפרסמה גולדברג בעתים, 28 בנובמבר 1946, היא מציינת כי מארי קאהלה הייתה אחרי יולי 1933 לנאר-קתולית.

67 Kahle, *Was hätten Sie getan?*, p. 15

68 גולדברג, "על גדולתו של אדם", עמ' 3.

אלא שהדברים לא התמצו בפגיעה המקצועית בו. מעמדה של המשפחה בכללותה נפגע פגיעה קשה, וצעדים רבים, רשמיים וספונטניים, החלו מבודדים את בניה ומטילים עליהם מצור. הבן הבכור וילהלם שנתפס עם אמו בחנותה של גברת גולדשמידט הורחק בדצמבר 1938 מלימודי המוזיקה באוניברסיטת בון.⁷⁵ דרכונו ודרכונה של אמו הוחרמו.⁷⁶ הבנים הצעירים – עדיין תלמידי בית־ספר – החלו להיות נתונים להשפלות. המשפחה סבלה מהטרדה עקיפה ומאיומים מוסווים מצד הגסטפו שהחל בולש אחר ביתה, מעמיד מולו מעקב קבוע ולעתים אף פולש לקומת הכניסה. שליחים שונים, מטעם עצמם או מטעמם של אחרים, בחרו ליידיע את מארי קאהלה באשר לצעדים שיינקטו נגדה בעתיד ושמתרתם בטווח המידי לחסלה. בנסיבות אלו, כך הבינה, לא נותרה בידה אלא הבחירה בין מוות ודאי – אם במרתפי הגסטפו ואם מוות מרצון, התאבדות – לבין ניסיון הימלטות. היא בחרה בדרך השנייה. בתושייה רבה ובעזרתם של מכרים הצליחה לצאת את גרמניה עם בנה הבכור, תחילה להולנד ומשם לאנגליה. בן אחר נשלח בעוד מועד לשווייץ. בבון נותרו פרופ' קאהלה ושלושת בניהם הצעירים.

על גודל הפער בהבנת חומרתו של המצב בין מארי קאהלה לבין בעלה אפשר ללמוד מזיכרונותיה. למארי קאהלה לא היה כל ספק כי יש לעזוב את גרמניה ולהותיר הכל מאחור. בבית בן 15 החדרים בבון היו חפצים משפחתיים מדורות, והיא קיוותה כי יהיה אפשר להציל מהם לפחות את ספרייתו הפרטית של בעלה, 8,000 ספרים. תקווה זו הייתה עתידה אף היא להתבדות. היא יצאה מבון בעור שיניה, ללא שום חפץ שהיה עלול להסגיר את כוונותיה ולחבל בהן. משוקעת כולה בעולם האמונה והדימויים הדתיים עמדה אשת לוט לנגד עיניה כאזהרה. כל מבט לאחור, כך ידעה, יהפוך אותה לנציב מלח. משום כך לא היססה לרגע. משעה שחצתה את הגבול החלה מגששת, תחילה בהולנד ואחר כך באנגליה, באשר לאפשרויותיו המקצועיות של בעלה שם. גילו המבוגר למדי (64) היה לו לרועץ, והיה ברור שלא ימצא משרה אוניברסיטאית, אך היה צריך לחפש חלופות למשרה כזו שתאפשרנה לפרנס משפחה בת שבע נפשות. מארי קאהלה החלה במסכת חיפושים וביירוים. בית קאהלה היה לאורך עשרות שנים בית פתוח שאירח עשרות עמיתים; עתה היו כמה מהקשרים האלה מועילים. עדיין נותר אתגר לא פשוט: להסביר לקאהלה עצמו בלי לעורר את חשד השלטונות הגרמנים את שעליו לעשות. אלא שהוא לא הבין את המסרים הסמויים וכפי הנראה המשיך שלא להעריך נכונה את חומרת המצב. קאהלה דחה הזמנה רשמית שקיבל להתלוות לשלושת ילדיו הקטנים לאנגליה בטענה כי עת זו, עת משבר הסודטים, אינה מתאימה לנסיעה. "מעל לכל", כותבת מארי קאהלה בזיכרונותיה, "לא נותר לו, לאחר חמישה חודשים של עינוי נפשי ובידוד,

Beobachter, צעד שהיה משול לעמוד קלון בגרמניה הנאצית.⁶⁹ המחיר לא איחר לבוא.

אפשר שפרופ' קאהלה ורעייתו ראו עין בעין את המצב הפוליטי, וייתכן גם כי הסתייגותם המוסרית מן הנאציזם הייתה זהה, אך הוא היה אדם זהיר וממסדי, ואילו היא הייתה אדם פרטי אשר נטל סיכון. בתגובה על מעשיה של רעייתו ובניו הורחק קאהלה מן האוניברסיטה, נאסר עליו להיכנס אליה בכלל ואל הספרייה והסמינר האוריינטלי בפרט. עוד נאסר עליו להרצות, ללמד ולהנחות סטודנטים.⁷⁰ בחודשים הבאים השתדל קאהלה להמתיק את רוע הגזרה. הוא נסע למיניסטריון החינוך בברלין וקיווה להפעיל שם את קשריו הטובים. אמנם במיניסטריון האירו לו פנים, אך התשובה התעכבה שבועות רבים. כשהגיעה, בסופו של דבר, הייתה שלילית: קאהלה התבשר כי אם ברצונו להימנע ממשפט, עליו לפרוש ממשרתו לאלתר, כלומר כתשעה חודשים לפני מועד פרישתו הרשמי לגמלאות. ב-28 בינואר 1939 הגיש את כתב התפטרותו. משכורתו עדיין שולמה כסדרה והייתה עתידה להתחלף בתשלומי פנסיה בספטמבר. בקשתו של משרד החינוך בברלין להמשיך ולאפשר לקאהלה לעסוק במחקרו נדחתה, ורקטור האוניברסיטה בבון דבק בהחלטתו לאסור עליו להשתמש בספריית האוניברסיטה ובסמינר האוריינטלי.⁷¹ חודשיים אחר כך התבקש קאהלה להתפטר מתפקיד יושב ראש האגודה המקצועית הגרמנית לחקר המזרח. בצעד זה הושלם למעשה חיסולו המקצועי בגרמניה, וניטלו ממנו כל סמכות והשפעה.⁷² בקונטרס שכתבה מארי קאהלה בגרמנית בחורף 1940–1941 באנגליה בכותרת **מה אתם עושים?** ובו סיפרה באריכות את סיפורה של המשפחה, היא מגוללת אפיזודה שולית לכאורה המאירה את עצמת הדרמה האישית של בעלה. בערב חג המולד 1938, בעוד הם מחכים עד בוש לתשובתו של מיניסטריון החינוך בברלין, קיבל קאהלה שיחת טלפון ויצא בעקבותיה מביתו. מארי קאהלה ובנה בחרו לעקוב אחריו. התברר להם כי קאהלה ביקש מן השוער המסור של הסמינר האוריינטלי להודיע לו כשיהיה בניין הסמינר ריק. בחסות החשכה ובסיועו של השוער נכנס לחדרו ונטל מספרייתו ספר שרצה להעניק כשי לבנו האנס בו בערב.⁷³ הסמינר וספרייתו היו כל עולמו.

"כשתיהי בבית, גברת גולדברג, אל תשכחי, שאפילו בגרמניה זאת, קיימים עדיין אנשים החושבים מחשבות הגונות והמתנהגים התנהגות מהוגנת!"⁷⁴ כך זכרה גולדברג את דברי פרידתה של מארי קאהלה ממנה כשעזבה את גרמניה בקיץ 1933. ואכן קאהלה נאלץ לשלם את מלוא מחיר הגינותה של רעייתו.

Kahle, *Was hätten Sie getan?*, p. 22 69

Universitätsarchiv Bonn, PA 3778 Kahle 70

Kahle, *Was hätten Sie getan?*, pp. 52–53 71

שם, עמ' 68. 72

שם, עמ' 40. 73

גולדברג, "על גדולתו של אדם", עמ' 3. 74

הכוח להחליט החלטה חשובה כל כך".⁷⁷ מארי קאהלה שהייתה צעירה מבעלה ב-18 שנה היא שהחליטה את ההחלטות הגורליות. היא הצליחה להשיג לבעלה שתי הצעות עבודה, אף אם צנועות מבחינת המעמד המקצועי, וסדרת הרצאות אורח באנגליה, באמצעות קשרים עם עמיתים מחוץ לגרמניה. אחת ההצעות שקיבל קאהלה הייתה קטלוג כתבי היד הערביים בספריית בודליאנה (Bodleian) שבאוקספורד, והאחרת – מחקר על אוסף גניזת קהיר בספריית קמברידג'. סדרת ההרצאות באוקספורד, בבנגור (Bangor) ובקרדיף (Cardiff) נסבה אף היא על הגניזה, נושא שכאמור היה מתחומי מומחיותו של קאהלה. באמתלה של עניין מחקרי של עמיתו בתגליתו על "משחק הצללים הערבי" – אותו משחק מימי הביניים שרכש כאמור כבר כששהה במצרים – שכנעה מארי קאהלה את בעלה לקחת עמו את מחקרו בנושא ואת המשחק העתיק לביקור אצלה באנגליה במרס 1939. מכיוון שהקפידה לדבר ולכתוב אליו בעמימות מחשש מתמיד לציתות של השלטונות ומכיוון שהוא מצדו התקשה בהבנת רמזותיה, ספק אם הבין כי מביקור זה לא ישוב עוד לגרמניה. לו חשדו השלטונות בכונתו של קאהלה להגר, לבטח היו מחרימים את דרכו.⁷⁸ קאהלה יצא לגלות, בלי שידע על כך. מארי קאהלה היא שטוותה את כל החוטים ודאגה כי יציל את מחקרו האחרון. את שלושת ילדיהם הצעירים שנותרו בביתם בבון הצליחו בני הזוג קאהלה לחלץ בדרך-לא-דרך ימים אחדים אחר כך. ב-31 במרס 1939 קיבלו את פני שלושת בניהם בבריטל שבבלגיה. משם המשיכו לאנגליה, להתאחד עם שני הבנים האחרים. "ניצחנו את גרמניה הנאצית, תודה לאל. לא עלה בידה של גרמניה הנאצית ללכוד אף לא אחד מאהובינו", חתמה מארי קאהלה את זיכרונותיה בקונטרס שתפרסם בהפצה עצמית בעצם ימי המלחמה, בשנת 1941.⁷⁹

עלייתה ונפילתו

בחודשים שבהם הייתה משפחת קאהלה שקועה בתכנון בריחתה מבון, חגגה

87 "Mein Mann konnte sich nicht vorstellen, dass es möglich sei, mit der Familie in England zu leben. Ein guter Freund hatte ihn davor gewarnt, ohne Sicherheit ins Ausland zu gehen, erst recht nicht mit einer so großen Familie. Vor allem hatte mein Mann nach der fast fünf Monate dauernden seelischen Folter und Isolation nicht die Kraft, eine so wichtige Entscheidung zu fällen," Kahle, *Was hätten Sie getan?*, p. 67

88 ראו בקשתו של קאהלה לרקטור אוניברסיטת בון לנסוע לצורכי הרצאות ומחקר: Universitätsarchiv Bonn, PA 3778 Kahle, Prof. kahle an dem Herrn Rektor der Universität, 25.2.1939.

תודתי נתונה לד"ר תומאס בקר (Thomas Becker) ולגברת יוליה אנשפאך (Julia Anspach) על איתור המסמכים הרלוונטיים בארכיון אוניברסיטת בון.

89 Kahle, *Was hätten Sie getan?*, p. 79

גולדברג בת ה-28 ארבע שנים לעלייתה ארצה. היא יכלה לסכם לעצמה בסיפוק את הישגיה המקצועיים בתקופה זו: אמנם המחזה הראשון שלה שהוצג ים בחלון (1938) נכשל אצל המבקרים ואצל הקהל, וגם יצירתה בפרוזה (ובראשה רומן הביכורים **מכתבים מנסיעה מדומה**) לא זכתה להכרה שציפתה לה, אולם האפיק המרכזי שבו היא שיקעה את מרב מאמציה האמנותיים – השירה – שגשג. תבורת היוצרים המודרניסטיים "יחדיו", שם הייתה ראשונה בין שווים, החלה כעת לזכות בהכרה, גם בקרב הציבור הרחב וגם במסד הפוליטי של מפא"י, שחיזר אחרי יוצריה. לפרנסתה עבדה גולדברג במערכת העיתון **דבר** וביססה את שמה גם כסופרת לילדים (**בדבר לילדים**) וכמבקרת תאטרון **בדבר**.⁸⁰

"לא עשיתי מאום. שירים אחדים. אינני יודעת כיצד אתייחס אליהם בעוד כמה שנים. 'עמדה' שאיני מחשיבה אותה בתוך ציבור שאיני מחשיבה אותו", כך, בלקונויות, כתבה גולדברג באותן שנים סיכום ביניים של פועלה.⁸¹ אף אם לא החשיבה את הציבור הזה, הוא החשיב אותה. במשך השנים הספורות לשהותה בארץ קנתה לעצמה מעמד ציבורי של אינטלקטואלית. למרב החשיפה זכתה כשעמדה במרכזו של פולמוס ציבורי בעקבות פרסום מאמר פרובוקטיבי בשבועון **השומר הצעיר** ב-8 בספטמבר 1939, שבוע לאחר פרוץ המלחמה.⁸² ברשימה "על אותו הנושא עצמו" ניסחה גולדברג את סירובה להתאים את שירתה לרוח הזמן ולכתוב שירי מלחמה. "אני? לא!" התריסה לנוכח פניות לשנות את סדר יומה האמנותי ולהתאימו לצורכי השעה. וכמו בהתרסה כתבה אז: "אעשה את אשר אני עושה כל ימות השנה. פשוט מאוד".⁸³ התעקשותה להמשיך ולעסוק בענייניה – שירה – צייתה ביוזעין או שלא ביוזעין לדרישתו של בנדה, מחבר **ביגדת האינטלקטואלים**,

80 גרעון טיקוצקי, "הקסם הזה של בלתי מסוים: מבוא ליצירתה של לאה גולדברג" (בדפוס); דן מירון, **אם לא תהיה ירושלים: מסות על הספרות העברית בהקשר תרבותי-פוליטי**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 1987, עמ' 52-55.

81 **יומני לאה גולדברג**, 9 בינואר 1941, עמ' 270.

82 לאה גולדברג, "על אותו הנושא עצמו", **השומר הצעיר**, 8 בספטמבר 1939, עמ' 9-10.

83 חברה בחבורת "יחדיו" הביעו עמדות שונות בנושא זה, אף שהאמינו כמה במעמד האוניברסלי הנחצי של האמנות. מצד אחד עמד אברהם שלונסקי, העורך שפרסם את דבריה, ובחר להקצין את תוכנם ולהכריז על ביטולה של השירה במלחמה. מצד אחר נתן אלתרמן נקט תגובה ספק הפוכה כשכתב: "חובתו של הסופר, כל ימות השנה, היא לכתוב ספרות טובה. זו חובתו גם עכשיו. אם יוכל לכתוב. ורק ספרות כזו. [...] והספרות הטובה אינה אם חורגת לשום שיר משיריה, אף לא לשירי המלחמה". דומה כי גולדברג ואלתרמן האמינו שניהם בעקרונות שניסחה גולדברג שנה קודם לכן ב"האומץ לחולין" – מחויבותו הבלתי מסויגת של איש הרוח לאמנותו – אך הם העניקו לעקרונות אלו פרשנות ותרגום שונים. על הפולמוס עיינו חנן חבר, "הזמר תם": לאה גולדברג כותבת שירי מלחמה", בתוך רות קרטון-בלום וענת ויסמן (עורכות), **פגישות עם משוררת: מסות ומחקרים על יצירתה של לאה גולדברג**, ירושלים ותל אביב, המכון למדעי היהדות – האוניברסיטה העברית בירושלים וספריית פועלים, 2000, עמ' 116-134. עוזי שביט, **לא הכל הבלים והבל: החיים על קו הקץ על פי אלתרמן**, הקיבוץ המאוחד, תל אביב 2007, עמ' 10-19, עמ' 13.

ובכל אופן דמתה במידה רבה לטיעונים שהעלתה שנה קודם לכן ב"האומץ לחולין", כשהציגה את עשיית החולין כמחסום היחיד שיש בידיהם של אנשי הרוח להעמיד בפני העריצות. ספק אם הבינה אז את מהותו של האירוע ההיסטורי שזה עתה החל.

עמדתה הפרטית של גולדברג הייתה כמובן ציבורית בעליל, עניין שהייתה מודעת לו כשכתבה:

על כן נטלתי על עצמי תפקיד שאינו מכובד, תפקידו של הקופץ בראש, כדי להגיד, בשמי הפרטי שלי, כי אני, בספטמבר 1939, רואה אני חובה לעצמי לצאת אל הספרות בפסוק הפותח, נניח, במילים אלו:

בבוקר אלו

הים בארצנו שקוף וצונן...

רשימתה של גולדברג ספגה קיתונות של ביקורת. אחת המעניינות שברשימות הפולמוס הייתה של המבקר אשר ביילין:

... בטוח אני שהיא תפר את נדרה. היא תפר אותו שלא מדעת. [...] אנחנו כולנו כבר איננו אותם אנשים שהיינו לפני שבועות מספר. חולי מלחמה אנו בלי יוצא מן הכלל. ואם התחילה בראשית המלחמה "בבוקר אלו" / הים בארצנו שקוף וצונן..." הרי איני בטוח כלל (ואף היא אינה בטוחה), שלא תתחיל באלול הבא ב"איכה" חדש או ב"שמים בקשו רחמים עלי" חדש. לא. העניין אינו פשוט כלל.⁸⁴

לא חלפו ימים רבים, וברשימה "תרבות וחורבן" שפרסמה גולדברג ביולי 1940 כתבה: "ימים כאלה לא היו עדיין", תוך שהיא מביעה את דאגתה בשל החורבן המאיים על התרבות: "האיום ביותר במלחמה זו: הבטחון שהכליה הפיסית גוררת אחריה ללא כל תנאי ותקוה גם כליה תרבותית".⁸⁵ בניסיונה לסרטט מוצא של תקווה לרוח, נאחזה גולדברג בדמותו של דנטה אליגירי, יוצרה של הקומדיה האלוהית. "אמיגרנט מסכן, הנושא בעול גלות ועוני" הוא שהציל לדבריה את הרוח, "לאחר שחינקו המלחמות את ניצני ההומאניזם בפלורנציה המולדת". באמיגרנטים שמה גולדברג תקוותה.

ואכן גולדברג, האמיגרנטית מליטא, הייתה בתוך שנים ספורות לאישיות ציבורית ודמות מפתח בתרבות של מולדתה החדשה. גורל אחר נכון לו לאמיגרנט קאהלה – גורל של פליט. הפער בין השניים נבע בעיקר מהשוני בין הגירתה מרצון של גולדברג הציונית לפלשתניה לבין גורלו של קאהלה, פליט פוליטי בעל כורחו, אך גם מהשוני המבני הבסיסי בין חירותם של אנשי רוח לבין תלותם של אנשי המחקר והאקדמיה במוסדות. מודעת להישגיה

84 גולדברג, "על אותו הנושא עצמו", עמ' 10.

85 לאה גולדברג, "תרבות וחורבן: מיומן הימים האלה", דבר, "מוסף לשבתות ולמועדים", 19 ביולי 1940, עמ' 3.

תאר גולדברג לימים את הגירתה כמהלך של הצלחה, "הכול התגלגל איכשהו מעצמו, ומעולם בחיי לא פרסמתי דבר, מבלי שהתבקשתי, מעולם לא הוחזר לי כתב-יד".⁸⁶ סיפור הגירתו של קאהלה היה שונה בתכלית. מתיקו האישי בארכיון האגודה להגנת המדע וההוראה (The Society for the Protection of Science and Learning) שסייעה ותמכה בו ובבני משפחתו לאחר הגירתם לאנגליה מצטייר אדם שאיבד את עולמו ברגע.⁸⁷ כמעט כל מסמך בכ-300 עמודי התכתובת בענייניו של קאהלה בשנים 1939–1949 חושף קשיים חומריים, טכניים ונפשיים של פליטים חסרי כל. עצמת הקשיים נגלית כבר בטופס הרישום שמילא קאהלה בן ה-64 כחודש אחרי הגעתו לאנגליה, ובו הוא מונה את גיל הבנים שעליו לפרנס: 12, 15 וחצי, 17, 18 וחצי ו-19 וחצי.⁸⁸ באותו מסמך הוא התבקש לכתוב מהי התמחותו וציין את שליטתו בשפות האוריינטליות תוך שהוא מפרט: עברית, ארמית, ערבית וטורקית. בצד שפות אלו ציין קאהלה שפות נוספות שהוא שולט בהן: "גרמנית, צרפתית, אנגלית, ערבית [כך] ועוד רבות נוספות". האגודה תייקה את מקרהו של קאהלה בקטגוריה "פילולוגיה שמית" וציינה כי "קאהלה הוא מן הפילולוגים האוריינטליים הבולטים החיים כיום".⁸⁹

התכתובת כולה נעה בין שני הקטבים המזדקרים לעין: מצד אחד כישוריו המדעיים המוכחים ומצד אחר היותו עני בפתח הנתון תדיר לחסדים. כך מתגייסת האגודה להגנת המדע וההוראה תחילה לקשור בינו לבין מוסדות אקדמיים באנגליה, להשיג לו אישורי שהייה באנגליה, לסייע לו במציאת בית לשכירות ולעזור בשילוב ילדיו במסגרות החינוך המתאימות. במאמצים נמצאה לקאהלה משרה חלקית בקטלוג כתבי היד הערביים באוסף צ'סטר ביטי בלונדון (Chester Beatty) ובספריית בודליאנה באוקספורד. במאי 1940 נוספו על קשיי ההתאקלמות הראשונים קשיים שנבעו מהחלטתה של ממשלת בריטניה לעצור פליטים גרמנים כאזרחי ארץ עוינת.⁹⁰ אמנם גל המעצרים פסח על קאהלה, אולי משום שזכה להגנת אישי מפתח בכנסייה

86 לאה גולדברג לאילזבה הונקה פון פודווילס, 15.3.1962, ארכיון כתבי היד, בית הספרים הלאומי 4°1655 2.

87 על עבודתה של האגודה: Gerhard Hirschfeld, "The Defence of Learning and Science...". Der Academic Assistance Council in Grossbritannien und die wissenschaftliche Emigration aus Nazi-Deutschland," in *Vertreibung der Wissenschaft* Michael Schüring, *Minervas verstoßene*. *Exilforschung* 6 (1988), pp. 28–43 *Kinder: Vertriebene Wissenschaftler und die Vergangenheitspolitik der Max-Planck-Gesellschaft* (Göttingen: Wallstein Verlag, 2006), pp. 133–134.

88 General Information, in: Bodleian Library: Department of Special Collections & Western Manuscripts, File of correspondence of Professor Paul (Ernst) Kahle (1875–1964), with the SPSSL, 13.4.1939.

89 שם, 5 בדצמבר 1939.

90 על המדיניות הבריטית כלפי הפליטים מגרמניה ראו Louise London, *Whitehall and the Jews 1933–1948: British Immigration Policy and the Holocaust* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), pp. 169–191.

האנגליקנית⁹¹ או משום שזכה לתמיכת אנשי אקדמיה אנגלים,⁹² אך שלושת בניו הבוגרים נעצרו בסוף יוני 1940 ונשלחו למעצר בן עשרה חודשים באי מאן (Isle of Man). "זה אחד המעצרים האבסורדיים ביותר שאפשר לתאר", כתבה בתגובה מזכירת האגודה להגנת המדע וההוראה כשהיא מפרטת את נסיבות בריחתם של בני משפחת קאהלה מגרמניה הנאצית.⁹³ ברם בהתערבות זו ואף בפניותיו של קאהלה עצמו אל משרד הפנים הבריטי הממונה על הגבולות, ההגירה והפליטים – ה־Home Office – לא היה די לשם שינוי המדיניות הכללית או למניעת הפגיעה הישירה בבניו.⁹⁴ את הקונטרס **מה אתם הייתם עושים?** המתעד את נסיבות בריחתה של משפחת קאהלה מגרמניה כתבה מארי קאהלה, אם המשפחה, במהלך לטיהור שמם של הבנים. נדמה כי אין תיאור הולם יותר למצבו הקפקאי של קאהלה ושל בני משפחתו בהגירה מאשר מילותיה של חנה ארנדט במסה הידועה "אנו הפליטים". "נדמה", כתבה ארנדט בשנת 1943, "כי אין איש רוצה לדעת כי ההיסטוריה העכשווית יצרה סוג חדש של בני אנוש – מי שנשלחים למחנות ריכוז על-ידי אויביהם ומי שנשלחים למחנות מעצר על-ידי ידידיהם".⁹⁵

"על גדולתו של אדם"

גולדברג ניתקה כאמור את קשריה עם פרופ' קאהלה באמצע שנות השלושים מחשש כי קשרים אלו עלולים להזיק לו. בשנים הבאות ניזונה משמועות וממידע חלקי, ומהם למדה על הצלחותיו המקצועיות בגרמניה על אף גזרותיו של המשטר הנאצי ועל פיטוריו ב־1939. בעיתון הבריטי *Picture Post* – שבועון בריטי עתיר תצלומים שהחל לצאת לאור בשנת 1938 בתפוצה של יותר ממיליון עותקים והרבה לדווח מן הנעשה בגרמניה – זיהתה גולדברג ב־1939 את פניו

91 ראו למשל רישום של George Cicester, Chairman of the Church of England, של Committee for Non Aryan Christians, 8th August 1940, Bodleian Library.

92 Esther Simpson to Mrs. Kahle am 15th August 1940; Prof. P. Kahle to Miss. Esther Simpson, Secretary of the Society for the Protection of Science and Learning, 19.8.1940; Esther Simpson to P. Kahle 19th August 1940; W. Hamilton Fyfe, The Principal and Vice-Chancellor (University of Aberdeen) to Major Osbert Peake, The Home Office London, 28th June 1940; A testimonial on behalf of Prof. Paul Kahle by Prof. W.

93 Esther Simpson to Mrs. J. Floud, Relief Secretary, International Student Service, 15th August 1940, Bodleian Library.

94 Prof. Paul Kahle to the Secretary of the home office, 27.6.1940; Prof. P. Kahle to Miss. Esther Simpson, Secretary of the Society for the Protection of Science and Learning, 19.8.1940, Bodleian Library

95 "Apparently nobody wants to know that contemporary history has created a new kind of human beings – the kind that are put in concentration camps by their foes and in internment camps by their friends," Hannah Arendt, "We Refugees" [1943], *The Jewish Writings* (New York: Schocken Books, 2007), pp. 264–274.

של קאהלה בתצלומיהם של אנשי רוח, אמנים ואנשי מדע גרמניים מהגרים וקראה כי הוא בלונדון. לימים תעיד: "אותו יום עשיתי מעשה גניבה – תלשתי את העמוד מהעיתון".⁹⁶ ממאמר ב־*Palestine Post* פרי עטו של נורמן בנטוויץ', התובע הכללי הראשון בפלשתינה, ארץ-ישראל, מטעם ממשלת המנדט וראש הוועדה העליונה של חבר הלאומים לענייני פליטים מגרמניה בשנים 1933–1945, למדה פרטים על עזיבתה של משפחת קאהלה את גרמניה.⁹⁷ אך מאמר על האוניברסיטאות הגרמניות בגרמניה הנאצית שפרסם קאהלה עצמו לקראת תום המלחמה ב־*Manchester Guardian* הוא שהניע את גולדברג לפרסם רשימה ארוכה על קאהלה בעיתון **משמר** בפברואר 1945.

רשימתה של גולדברג "על גדולתו של אדם" מסרטטת את דמותם של קאהלה ושל בני משפחתו כמתנגדים למשטר הנאצי. התנגדותו של קאהלה מתוארת במאמרה של גולדברג בסרבנותו לאכוף על המדע אמות מידה חיצוניות וזרות. לא במרד גלוי היו הדברים אמורים אלא ב"כל האמצעים הקטנים" שנקט קאהלה "כדי להבליט את עמדתו ולהרגיז". כך למשל גולדברג מתארת ברשימתה כי קאהלה הרבה לצטט בהפגנות עמית יהודי, ד"ר אלכסנדר שפרבר (Sperber),⁹⁸ שעקר מגרמניה לארצות-הברית, באוזני הסטודנטים לובשי המדים החומים, וכן בחר בידועין להרבות בציטוט ממחקריהם של תלמידיו היהודים במאמר שפרסם בשנת 1933 בכתב עת מדעי חשוב בתחום. ברשימתה שבה גולדברג כמעט מילה במילה על סיפור סירובו העיקש של קאהלה לחתום על מסמך רשמי שבו נדרש להעיד על מוצאו הארי, סיפור שהביאה כזכור ברשימתה "גזע טהור" כשהיא מסווה את שמו בשם "פרופיסור ק.", שבע שנים קודם לכן. קאהלה, כך יכלו קוראיה של גולדברג להבין ב־1938 ושוב ב־1945, נותר נאמן לאמות המידה המקצועיות, כלומר היה בלשן מובהק.

אולי מתוך חוש ספרותי נמנעה גולדברג מלסרטט מציאות הרמטית

96 גולדברג, "על גדולתו של אדם", עמ' 3.

97 נורמן בנטוויץ' פעל ישירות לסיוע למדענים גולים באנגליה ובארץ-ישראל המנדטורית. את הפעולות האלה תיעד בספרו: Norman Bentwich, *The Rescue and Achievement of Refugee Scholars: The Story of Displaced Scholars and Scientists 1933–1952* (The Hague: Martinus Nijhoff, 1953).

98 גולדברג מתכוננת קרוב לוודאי למאמר "End of a Tradition of Learning: German Scholar in London," *The Palestine Post*, May 15, 1942, p. 4.

99 ד"ר אלכסנדר שפרבר סיים את לימודיו באוניברסיטת בון בשנת 1924 ושב אליה כדי לשמש בה דוצנט בשנים 1928–1933, כלומר בתקופת לימודיה של גולדברג. הוא היה מתלמידיו המובהקים של פרופ' קאהלה. עם עליית הנאצים לשלטון נאלץ להתפטר ממשרתו והיגר לפלשתינה, ארץ-ישראל. כאן לימד באוניברסיטה העברית בירושלים (1933–1934). בהמשך השתקע בארצות-הברית, שם לימד בבית המדרש לרבנים בארצות-הברית (JTS). ב־1965 קבע את מגוריו בתל גנים שלי רמת גן. הלך לעולמו ב־1970. על תולדות חייו: H. L. Ginsberg, "Alexander Sperber," *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, vol. 38 (1970–1971), pp. xxi–xxiii, וכן "אלכסנדר שפרבר", **לקסיקון הספרות העברית בדרשות האחרונים** מאת גצל קרסל, ספרית פועלים, 1965–1967, כרך ב, עמ' 973.

מתומכיו התקשו לעמוד על טיבו או לתייג אותו על-פי הקטגוריות המוכרות. הוא לא תאם לפרופיל הנפוץ של איש הרוח המהגר. מזכיר האגודה להגנת המדע וההוראה שתמכה בקאהלה לאורך שנים תיאר אותו בהתכתבויות פנימיות כ"מי ששמר מרחק מהנאצים כמיטב יכולתו, על-אף שאינו יהודי ואינו (למיטב הבנתי) מה שאנו נוהגים לקרוא 'ליברל'".¹⁰² בהיותו נוצרי שמרן היה ללא ספק חריג בקרב הפליטים מגרמניה. קאהלה נדרש שוב ושוב להצדיק את פניותיו לסיוע תוך שהוא מפרט את קשייו הכלכליים, מציינ כי אשתו חולה מאוד, וכך גם בנו הצעיר, וכי שלושה מבניו עדיין תלויים בו למחייתם.¹⁰³ התכתובת בין קאהלה לבין המוסדות המטפלים בעניינו רצופה בירורים על מצבו הכספי ומסרטטת מתח גובר בין הכרה מקצועית בגדולתו לבין קוצר רוח כלשהו כלפי צרכיו.

עם סיומה של המלחמה היה מצבו של קאהלה מורכב עוד יותר. ההתכתבות בינו לבין הגופים המטפלים בעניינו חושפת בעקיפין את העובדה שבנסיבות הפוליטיות החדשות כמעט שהיה לסרר עודף. המקורות הכספיים לטיפול באנשי המדע המהגרים הלכו והתדלדלו במהלך השנים, ומן המכתבים מסתמנת אי-בהירות באשר לציפיותיו ולזכויותיו. דומה כי המארחים קיוו (בתמימות כלשהי) כי עתה לא נותר למהגר הפליט אלא לשוב לארצו. תשובותיו של קאהלה בעניין זה נותרו מעורפלות, ונדמה כי לא היה משוכנע כלל ביחס לזכויותיו בגרמניה הכבושה, ופחות מכך בטוח ברצונותיו. בגילו המתקדם – 75 – ובהתחשב בבריאותם הירודה של אשתו ובנו הצעיר, דומה כי קאהלה התעניין בהשבה אך לא בשיבה. נדמה שהמארחים דחקו לשיבה. משבחר שלא לשוב, לא נותר לו אלא לפעול להשבת זכויותיו ורכושו. תחילה שב והוכר מעמדו כפרופסור אמריטוס באוניברסיטת בון.¹⁰⁴ זו הייתה בחירתו שלו, כך ציין במכתב ראשון שכתב לגולדברג באוקטובר 1946 לאחר 11 שנות נתק. באותו מכתב ציין כי לא ראה עצמו מסוגל שוב "כמו ב-1939 – להתחיל מהתחלה", ואף ראה עצמו מחויב למפעל הקטלוג שהחל בו.¹⁰⁵ את ספרייתו המחקרית של קאהלה רכשה עם פיטוריו והגירתו לאנגליה

וחד-משמעית ובחרה ביודעין לחשוף בכמה משפטים קצרים ומדודים דווקא "שעה של חולשה" אצלו. קאהלה היה כידוע מוקף בתלמידים ובעמיתים מזרח-אירופיים רבים. קשרים אלו, כך מתארת גולדברג, דרשו התגברות על מכשולים פסיכולוגיים רבים. יום אחד, ברגע של עייפות, כך כותבת גולדברג **במשמר**, התוודה קאהלה באוזניה כי לפרקים קשה לו מאוד להיות מוקף תמיד ביהודי מזרח אירופה: "אינני יודע מה הוא הדבר, אך לעתים יש בכך דבר מה המעיק עלי". ייתכן כי רשמה דברים אלו כדי להעניק חיים לדמות בעזרת חשיפתן של הסתירות הפנימיות, אך אולי היה ברישום זה פן ילדותי משהו, של מי שברצונה לאשר גם ממרחק הזמן את מעמדה הייחודי בקרב כלל התלמידים הצובאים על פתחו של החוקר הדגול. גולדברג העריכה שקאהלה התוודה דווקא בפניה, "מאחר שידע, כי יכול הוא לדבר אליי דברים גלויים [...] ידע שלא אקבל דבריו כגילוי אנטישמי, או כמשהו המכוון אליי, וגם אני הערכתני ביותר את הווידי הזה, מאחר שהייתי בטוחה בתכלית, שלעולם לא יעלה על שפתיו דברים כאלה במעמדו של גרמני נוצרי או אפילו במעמד יהודי גרמני". ספק אם ביודעין סימנה עצמה גולדברג בעצם העלאתם של הדברים הללו על הכתב כמי שאינה שייכת אף לא לאחד מן המחנות: לא של היהודים הגרמנים אך, בעקיפין כמובן, גם לא של היהודים המזרח-אירופים. ומעניין לראות שגם את קאהלה היא בחרה למקם באותה מיניאטורה מחוץ לשני מחנות: הרחק מן המחנה האנטישמי, אך גם מחוץ למחנה הנגדי, מחנה הפילושמים.⁹⁹

בעוד גולדברג קושרת בחודשיה האחרונים של המלחמה כתרים לראשו של איש המדע הגרמני **במשמר** – אולי במהלך כללי ומחושב שמטרתו למנוע או לרסן פסילה מוחלטת של המסורת האירופית ב"יישוב"¹⁰⁰ – מצא עצמו קאהלה, כבן 70, נשחק בין מנגנוני הסיוע לפליטים לבין הממסד המדעי הבריטי. העסקתו באוקספורד קרבה לסיומה. מסיבות שאינן מתבהרות מתעודות הארכיון, לא היה שם עוד עניין בו. הסיור נבע בין השאר מקשיי מימון אך נשא אופי אישי וכוון נגד אישיותו של קאהלה.¹⁰¹ דומה כי אף חלק

99 מעניין כי גם תלמיד אחר של קאהלה, חוקר הפיוט הידוע מנחם זולאי, יליד גליציה, מצא לנכון לציין ברשימה שפרסם לכבוד קאהלה במלאות לו 75 בכתב העת מולד כי "יחסו של קאהלה לתלמידיו אלה היה ישר והוגן, ללא שמץ של דופי, ולא מתוך פילושמיות מופרות, אלא מתוך מידה של ישרות ומתוך ידיעת הברכה שבחוררים אלה לעבודתו הוא". בעולמו של קאהלה, כך הבין גם זולאי, עמדה העבודה המדעית מעל לכל. ראו מנחם זולאי, "מחדשו של ענף מחקר עברי", מולד, ד, 23-24 (פברואר-מרס 1950), עמ' 355-357.

100 כך למשל פרסמה ב-30 באפריל 1945 בעיתון **על המשמר** את הרשימה "אירופה שלכם" שהזירה מפסילה גורפת של תרבות אירופה.

101 עמדת הנהלת הספרייה (Library Syndicate's) מצוטטת כך: "He said that they did not feel justified in going to the trouble and expense of a very detailed catalogue of the fragments in question: but he also said quite frankly that Kahle was not persona grata..." A letter to Sir Frederic G. Kenyon, G.B.E., F.B.A., The British Academy, London, 26th, February 1945, Bodleian Library.

102 "He kept as clear of the Nazis as he could, though he is not a Jew or (so far as I can judge) what we should call a 'liberal.'" Dr. J. B. Skemp, Secretary, Society for the Protection of Science and Learning, Westminster College, Cambridge, to Sir John H. Clapham, Cambridge, 20th February 1945, Bodleian Library.

103 Prof. Paul Kahle to Sir Frederic Kenyon, The British Academy, Oxford 13.3.1945, Bodleian Library

104 Universitätsarchiv Bonn, PA 3778 Kahle, Prof. P. Kahle an Sr. Magnifizienz Herr Prof. Dr. H. Konen, Rektor der Universität Bonn Rhein, 2.6.1947; Der Dekan der Philos Fakultät an Sr. Magnifizienz den Herrn Rektor der Universität Bonn, 27.6.1947. Paul Egon Hübing, *Thomas Mann, die Universität Bonn und die Zeitgeschichte. Drei Kapitel deutscher Vergangenheit aus dem Leben des Dichters 1905-1955* (Munich: Oldenbourg, 1974), p. 290

105 Prof. Kahle an Lea Goldberg am 3.10.1946 גוזים, 274 1212/1

ספריית אוניברסיטת קלן, ועתה טיפלו בהשבתה לרשותו. גם זכויות הפנסיה הושבו לו, אף כי חוקי המטבע מנעו את העברת הקצבה לאנגליה והמשיכו לקבע את מעמדו כנצרך ולהוריד את קרנו בעיני הגופים המטפלים בענייניו. ההתכתבות בינו לבין הארגון המטפל מתעדת כאמור מתח מתמיד בין כבוד והתחשבות לבין חוסר סבלנות. גדולתו, אף אם נזכרה מפעם לפעם בהערות אגב, נשתכחה אגב הטרחה הסיעודית.

"כבר יודעים אנו, יודעים יתר על המדה, כיצד מתה, כיצד הומתה הרוח במרכזה של אירופה"¹⁰⁶

אך היו מי שלא שכחו. רשימתה של גולדברג "על גדולתו של אדם" פורסמה כאמור במשמר בפברואר 1945. תלמיד אחר של קאהלה לא שכח אף הוא את מורו. חוקר הפיוט מנחם זולאי בחר להילחם על כבודו של קאהלה שנים אחדות אחר כך, ביום הולדתו ה-75 של מורו, כשכתב בכתב העת מולד כי לולא "פירוד הלבבות והרעלת יחסי האדם שבאו בעקבותיהם של מאורעות עשרים השנים שחלפו [...] היה יובלו של פאול קאהלה, חכם גרמני נוצרי זה, שטעם אף הוא משהו מכוסו של היטלר, זוכה לתגובה נאה מצד חכמי ישראל, כיאות למי שחידש ענף מחקר עברי, ונעשה שותף לבניין מדעי היהדות".¹⁰⁷ חסיד אחר היה לו לקאהלה בדמותו של יצחק בן-צבי שעמד עמו בקשרים מקצועיים בלונדון בתום המלחמה. בן-צבי העיד במכתב לגולדברג כי "הפרופ' קאהלה הוא אחד מחסידי אומות העולם, שהגן על היהודים בזמן הנאצים וגם בעצמו סבל מידם והיה מוכרח לעקור מגרמניה בגלל הרדיפות". "נוכחתי", כתב בן-צבי לגולדברג, "שהוא ידיד ישראל והוא הגרמני היחיד שיש לי עסק אתו".¹⁰⁸

בעיני גולדברג רכש לעצמו קאהלה במהלך השנים מעמד של סמל. מעבר לפן האישי ואסירות התודה נגזר יחסה אליו במישרין מן הגישה העקרונית שפיתחה תוך שהיא צופה מקרוב בעלייתו של הנאציזם לשלטון. לאורך כל שנות המלחמה נותרו הערכותיה ועמדותיה של גולדברג על הנאציזם ועל גרמניה אחוזות ברשמים שהותירה בה הנאציפיקציה של האקדמיה הגרמנית שבה הספיקה לחזות במו עיניה בשנת לימודיה האחרונה. היא הרבתה להשתמש במיניאטורות משנת לימודיה בבון בשעה שבחרה להתייחס לגרמניה הנאצית בכתיבתה הפובליציסטית, אם כאילוסטרציות לצורך דיון בשאלות עקרוניות אם משום שגישתה הכללית לפוליטיקה נותרה אינטואיטיבית וחוויתית ולא אידאולוגית ושיטתית; דומה כי כיבושו של הסמינר האוריינטלי בבון –

מקדש הידע והדעת – על-ידי הרחוב הגרמני בעיר הקטנה שעל הריין הכיל את כל שהיה נחוץ לגולדברג לדעת, על מנת להבין. לדוגמה, במרירות רבה הגחיכה בסוף 1943 את דיוקו של אחד ממוריה שהאמין בסוף פברואר 1933 באמת ובתמים בכוח עמידתה של התרבות הגרמנית כנגד הנאציזם: "מנין היה לו לאיש התמימות הליברלית, לבן סוחרים פטריציים זה, העוסק ב'גן השושנים' לסעדו וחולם על אידייליה של עבודת גננים, – מנין היה לו לדעת, כי 'התרבות' הזאת עומדת לפניו כאילן שגדעוהו למחצה, וכי מאותם האלונים עצמם אפשר לעשות לא בלבד אצטבות נאות ל'כל כתבי' של חביביו, אלא גם הדום לרגליהם של הברברים?"¹⁰⁹ "לא יתכן, רבותי! בתכלית הפשטות, לא יתכן: גרמניה היא ארץ תרבותית!" לועגת גולדברג בכאב לאותה דמות שדבריה יתבדו בתוך זמן קצר.

אך קאהלה לא היה מוכל בעמדתה המרה. עוד בינואר 1944 שבה ונזכרה בו במרומז ברשימה "מדים" שפרסמה בעיתון משמר.¹¹⁰ בחלקה השני של הרשימה הנושא את כותרת המשנה "הנאצי האלמוני", גולדברג מתעכבת על זיכרון הטרנספורמציה שחזתה בה בסמינר האוריינטלי בבון, בשעה שבבוקר שבת אחד בחודשי הקיץ של שנת 1933 הפר סטודנט לתאולוגיה, "סטודנט מטושטש", נטול כל אפיונים, "שצעד בצעדים מרעישים מאוד", "כולו חום מכף-רגל ועד ראש", את שלוותו של המכון. פסיעתו במדי הס"א אל לב קודש הקודשים של הדעת סימנה כי "הרחוב התפרץ אל אולם-קריאה שקט זה ואכף עלינו משהו זה, המוני ומתנקש בקיומנו". "זכור אזכור", כותבת גולדברג – נוסחה המזכירה במידת מה את "זכור לי" ב"האומץ לחולין" –

שישבנו שנינו בחדר-ההרצאות הריק מאדם, חדר אדום-רפידים, אשר וילאות חלונותי עשויים צבע חום-צהבהב, כעין המדים הנאציים. לפתע אמר לי בלשון הכרזה: "אם ימשיך פרופיסור ק. לדבר בטון כזה על הפיהרר, נסלקהו מכאן בלי דיבורים יתירים, ואת כל הבית היפה הזה נחרים למטרותינו!" "אל תשכחו" – אמרתי לו – "לקחת גם את הווילאות האלה, כי תוכלו לתפור מהם מדים לעוד כמה זאטוטים משלכם!" הוא נרתח: "השמרי לך, על כגון דא אוסרים אנו להתלוצץ!" ובעיניו היתה גאווה גדולה, שגברה אפילו על הכעס. "הנני בת חוץ-לארץ!" – הפטרתי – "אה!" – אמר, והיה זה כעין איום לעתיד לבוא, ובטחון בתוקף המדים.

היה מי שטרח להביא לידיעתו של קאהלה את רשימתה של גולדברג במשמר. הוא דאג לתרגמה לגרמנית על מנת שיוכל להקריאה לרעייתו ולבניו ושלח בתגובה ממקום מושבו באוקספורד מכתב ארוך ומפורט לגולדברג שבתל

106 עדה גראנט, "בימים ההם", משמר, 12 במאי 1944, עמ' 4. גולדברג פרסמה רשימה זו תחת הפסודונים "עדה גראנט" (כפי שנהגה במקרים רבים).

107 זולאי, "מחדשו של ענף מחקר עברי", עמ' 355–357.

108 יצחק בן-צבי ללאה גולדברג, 12 בפברואר 1951, גנזים, 5576/1-274.

109 גולדברג, "המשכילים הגרמנים וגרמניה הנאצית", עמ' 5.

110 עדה גראנט, משמר, 20 בינואר 1944, עמ' 2.

אביב.¹¹¹ הוא שמח מאוד למקרא דבריה, ופעמיים ציין אותם – ספק משתאה – כידיוותיים, אך חש צורך לצנן מעט את התלהבותה ולהעמיד דברים על דיוקם. "באופן כללי", כתב לה, "אכן היטבת להתבונן. אלא שאני הייתי זהיר יותר בעמדותי מאשר את מתארת, אף כי לא התפשרתי, והחזקתי בסמינר בעמית היהודי עד יולי 1938, ולאחר נסיעתו לפולין (זה היה ד"ר פאלק בר) פעלתי אצל ראש העיר, ראש המחוז בממשלה ובבית המפלגה במינכן כדי להשיג לו אישור עבודה אצלי בסמינר". עקבותיו של אותו עמית וזוגתו, כתב קאהלה לגולדברג, אבדו בשואה. הערכתו העצמית של קאהלה את מעשיו תחת השלטון הנאצי לאחר שהתבונן בהם מבעד לרשימה של תלמידתו הייתה אפוא מהוססת ורחוקה מאוד מלהיות דו-משמעית. דומה כי לא טעה לרגע בהערכת מיקומו בתמונה הכללית. כשהמליץ ללאה גולדברג לקרוא את הקונטרס שכתבה אשתו, סייג וכתב כי "ברור שאחר כך אירעו דברים חמורים הרבה יותר. אך כתיאור המצב, כפי שאכן היה, הוא [הקונטרס] מרשים למדי".¹¹² גולדברג הזדרזה לקרוא ולהשיב: "את הקונטרס של אשתך שלח אלי ד"ר זולאי. הייתי נסערת לגמרי בשעת הקריאה. אינני סנטימנטלית במיוחד, אך נדמה לי כי בשנים האחרונות לא בכיתי כפי שבכיתי בעת קריאת סיפור מרטירים זה. והרי אני בעצם ראיתי כאן הרבה אנשים ששבו ממחנות ריכוז, ומשפחתי שלי הושמדה בליטא. אמי, החיה עמי כאן, היא היחידה שנותרת לי".¹¹³ דומה כי היא עצמה השתאתה מעצמת ההזדהות שעורר בה סיפורם של קאהלה ובני ביתו.

לא כולם היו שותפים להערכה הבלתי מסויגת של גולדברג, זולאי או בן-צבי. לידיו של הביבליוגרף והעורך גצל קרסל, שנושאי התעניינותו חבכו רבים מנושאי של קאהלה,¹¹⁴ התגלגל בתום המלחמה הקונטרס שכתבה מארי קאהלה. קרסל בחר לקרוא קונטרס זה לא ככתב אישום נגד גרמניה הנאצית אלא ככתב אישום נגד קאהלה. "החוברת נקראת בעניין רב, אולם מזעזעת בסיכומה", כתב קרסל.

כל שורה ושורה בה מעידה על עמידתו העלובה של הפרופיסור הנכבד.

111 Prof. Kahle an Leah Goldberg am 3.10.1946, גזים, 1212/1, 274.
112 "Natürlich ist später viel Schlimmeres passiert. Aber als Schilderung der Verhältnisse, wie sie wirklich waren, ist sie doch ganz eindrucksvoll." Prof. Kahle an Lea Goldberg am 31.12.1946, גזים, 5667/1, 274.

113 "Die Broschüre Ihrer Frau hat mir Dr. Zulai zugeschickt. Ich war ganz erschüttert als ich sie gelesen habe. Ich bin nicht sehr sentimental, aber ich glaube nicht, dass ich in den letzten Jahren je so geweint habe wie beim Lesen von dieser Martyrergeschichte. Dabei habe ich hier nicht wenige Leute gesehen, die aus Konzentrationslagern zurückgekehrt sind, und meine eigene Familie ist in Litauen umgekommen. Meine Mutter, die hier mit mir lebt, ist die einzige, die mir geblieben ist". לאה גולדברג לפאול קאהלה, 2 בפברואר 1946, עיבון קאהלה באוניברסיטת טורין.

114 ראו קרסל, "על נוסח ספרי-המקרא", עמ' 32-40.

בנרות חיפשתי שורה שתספר כיצד העז קאהלה בימי המשטר הנאצי לצאת בגלוי ובעוז להגנת היהודים, לעומת זאת מצויים כאן פרטים ופרטי-פרטים על עזרה בגלוי ובסתר של אשתו ובניו ליהודים קרובים ושכנים, עזרה זו שהביאה לידי פיטוריו של קאעלא [כך במקור, י"ז] ולנגישות שונות של הגיסטאפו. צר לראות את הפרופיסור המיצר בשל נגישות אלה ומשתדל לבטל אותן ולחזור למשרתו, ועד מה רבה זהירותו וכיצד הוא חרד ורועד למראה התנהגות אשתו המראה סימני גבורה רבים בסיוע ליהודים. הוא הפרופיסור עצמו, משתדל בכל כוחותיו להשאר בגרמניה ויוצא בעל כרחו, לאחר שנשרפו כל הגשרים מאחוריו ובכוח השידולים המרובים של אשתו.¹¹⁵

זו הייתה עמדתו של הצופה מרחוק.

קאהלה ביכר להישאר באנגליה שנתנה לו מקלט ולא לשוב לבון. אך הוא לא איבד לרגע את זהותו כגרמני. במכתב אחר לגולדברג טרח לציין כי "המצב בגרמניה חמור מאוד, וכמו תמיד בעולם, מי שאשמים פחות מכולם בטרור הנאצי סובלים יותר מכולם".¹¹⁶ אכן קאהלה, כפי שקבע מזכיר האגודה להגנת המדע וההוראה כבר לפני תום המלחמה, לא היה יהודי ואף לא ליברל. הוא היה ונותר גרמני שמרן. גם מבחינה מקצועית נותר קאהלה נאמן לעולמו ושמר מול גולדברג על אתוס "האב דוקטור" אף כי נדמה שהשנים והמאורעות ריכזו מעט את עמדתו באשר למחויבות אל המדע הצרוף. במכתב אחר לגולדברג, בסוף שנת 1946, לאחר שנודע לו כי גולדברג הייתה לסופרת ולמשוררת נודעת, ניסה קאהלה לפטור אותה מרגש אשם כלפיו:

אנא, הסירי דאגה מלבך על כך שעבודתך מתפתחת לכיוון שונה משהיה לה בעבר בבון. זה עניין בעל ערך לכל אדם, אם הקדיש אי פעם בחייו את כל כולו לסוגיה מדעית. ללא כל ספק עשית במחקרך על תרגום המקרא של השומרונים עבודה חשובה. ערכת שם אבחנות חשובות, והן ישמרו על חשיבותן. מה שלמדת תוך עבודה ישמור עבורך על חשיבותו העקרונית, גם אם עבודתך פנתה לכיוון שונה לחלוטין. זה עניין חשוב לכל אדם, להכיר היכן טמונים כישרונותיו המיוחדים ולנסות להשיג שם את הטוב ביותר. עניין זה מתבהר לנו לעתים לאחר דרכים

115 גצל קרסל, "מדרכו של פרופיסור גרמני", דבר, 25 בפברואר 1947, עמ' 2. גולדברג התנגדה נחרצות לביקורתו של קרסל. כשגשה בקרסל ברחוב ימים מעטים לאחר פרסום הרשימה "וכל כולה זעם על רשימתי זו, שעל כן הגנה על קאהלה בכל עוזה", הסכימו השניים שלא להסכים. ממרחק 40 השנה, כשזכר קרסל במפגש זה, העריך את ביקורתו על קאהלה כמוזגמת. קרסל, "הנידח והנשכח", עמ' 31.

116 "Die Lage in Deutschland ist schon sehr schlimm, und wie es immer ist in der Welt, haben die die am Nazi Terror am wenigsten Schuld sind, am meisten zu leiden." Prof. Kahle an Lea Goldberg am 31.12.1946, גזים, 5667/1, 274.

נפתלות, ובדרכים נפתלות אלו, את מעידה בעצמך, מה שחווית בבון נותר משמעותי עבורך מהיבטים שונים. אני אכן מאמין כי המקצוע שלך הוא בתחום הספרות.¹¹⁷

כעת היה קאהלה, דמות מפתח משכבר הימים בחקר האוריינטליזם בגרמניה, איש פרטי גם אם לא עלום שם התלוי בחסדיהם של ארגוני סעד. כניעתה של גרמניה לא היטיבה את מעמדו, ובמובנים רבים הוא היה למיותר. אמנם ספרו על הגניזה שנכתב על בסיס הרצאות שנשא באוניברסיטאות באנגליה זמן קצר אחר עזיבתו את גרמניה יצא לאור באנגלית בשנת 1947 בהוצאת האקדמיה הבריטית למדעים וזכה להערכה מקצועית כטוב שבספריו,¹¹⁸ אך הוא עצמו היה שקוע זה שנים רבות בקטלוג כתבי יד, קרי היה שרוי מאחורי הקלעים של קהיליית החוקרים ונסתר מעין רואה. ספק אם המזכר על אוניברסיטת בון הנתונה לשלטון הנאצים, מסמך שכתב בבריטניה בתקווה שישירת את בעלות הברית במדיניותן אחרי המלחמה, שירת את מטרתו. ואילו תלמידתו משכבר הימים, התלמידה שהתמקעה בשתי שפות מתות ושנטשה את אירופה, הייתה לדמות ציבורית, יוצרת בשפה חיה, חשובה ומוכרת מאוד בקהילתה. הוא עדיין נהג מנהג "האב דוקטור" בתלמידתו ופטר אותה מרגש האשם על כך שהזניחה את האומנות שהקנה לה. בדבריו טשטש את ההבחנה בין המחקר לבין היצירה הספרותית. נדמה שהתפרץ לדלת פתוחה, שכן כבר ב"האומץ לחולין" ב-1938 ביטלה גולדברג את ההבחנה בין שני מעשי היצירה והאמינה, כמו מורה קאהלה, כי המשמעות המכרעת נתונה לעצם התמסרותו של האדם לעבודה הקשה, לעבודת הרוח.

עריכה לשונית: פנינה לוי

117 "Bitte machen Sie sich keine Sorge darüber, dass Ihre Arbeiten nun in anderer Richtung gehen als die, die Sie einst in Bonn genommen haben. Es ist für jeden Menschen wertvoll, wenn er einmal eine Zeit seines Lebens sich ganz ausschliesslich wissenschaftlichen Problemen hat widmen können. Sie haben bei ihrer Arbeit über das Samaritanisches Pentateuch Targum zweifellos eine wertvolle Arbeit getan. Sie haben da allerlei wichtige Beobachtungen gemacht, die ihre Bedeutung behalten werden. Was Sie bei der Arbeit gelernt haben, wird für Sie rein prinzipiell von Wert sein, auch wenn Ihre Arbeiten nun eine ganz andere Richtung genommen haben. Es ist für jeden Menschen von Wichtigkeit, dass er erkennt, worin seine speciellen Gaben liegen, und dass er da versucht das beste zu leisten was er kann. Das wird unsereinen oft erst nach einigen Umwege klar, und bei diesen Umwegen lernen wir und Sie gestehn ja selber, dass das was Sie in Bonn erlebt haben, in verschiedener Hinsicht für Sie von Wichtigkeit gewesen ist. Ich glaube schon dass Ihr Beruf auf dem Gebiet der Literatur liegt." Prof. Kahle an Lea Goldberg am 31.12.1946, גזים, 274 5667/1.

118 Paul E. Kahle, *The Cairo Geniza* (London: Published for the British Academy by Oxford University Press, 1947)